

**DOAMNE DIN FAMILIILE KRETZULESCU-LAHOVARY,
MARTORE ALE ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI.
CONTRIBUȚII DOCUMENTARE**

Cătălina Opaschi*

Abstract

In the historical gallery of the Romanian ladies who have lived during the Modern times, which contains such different personalities, we can outline a common feature for all of them: the feeling of profoundly patriotism as well as the unlimited sacrifice force for the commonly well. Such ladies existed in the old Kretzulescu Romanian family and then later in the Lahovary family, with whom they have related since the 19th century. The aim of this study is to present three ladies of this family: Sofia Kretzulescu, the wife of doctor Nicolae Kretzulescu, her daughter Anna Lahovary and her niece, Maria-Nicola Lahovary Plagino, known as Colette Lahovary-Plagino.

Key words: Kretzulescu-Lahovary family, Sofia Kretzulescu, Anna Lahovary Colette Lahovary-Plagino, genealogy.

În galeria istorică a doamnelor române din epoca modernă, care cuprinde personalități atât de diferite caracterologic și comportamental, putem sublinia o trăsătură definitorie tuturor: patriotismul profund și puterea de sacrificiu nelimitată pentru binele comun. Astfel de doamne au existat și în vechea familie românească Kretzulescu și în mai noua familie Lahovary, cu care s-au înrudit din secolul al XIX-lea. Vom încerca să prezentăm trei dintre aceste doamne: Sofia Kretzulescu, soția dr. Nicolae Kretzulescu, fiica ei Anna Lahovary și nepoata, Maria-Nicola Lahovary-Plagino. Excursul nostru va porni de la cea mai puternică personalitate a acestei familii, din veacul amintit, doctorul Nicolae Kretzulescu (Cantacuzino 1902 371)¹.

Banul Mihail Cantacuzino recunoaște, în *Genealogia* sa, vechimea neamului, „[...]chiar familie de baștină români [...] era familia Crețuleștilor, dintre neamurile cele mari ale Valahiei” (Hurmuzaki X 328, d. CCCI/12 iulie 1825). Principiul care-i conducea în viață pe membrii acestei familii, este subliniat admirativ, în anul 1825, de baronul Kreuchely-Schwerdtberg consulul prusac la București. El îi scria confratelui austriac de la Iași, von Miltitz, că în urma unui schimb de cuvinte mai dur cu domnitorul Grigore al IV-lea Ghica, banul Kretzulescu l-a admonestat: „[...] Kretzuleștii, la fel de vechi ca și principatul, între cei dintâi boieri ai țării, mai înainte ca primul Ghica să fi fost cunoscut, au fost totdeauna fideli suveranilor lor!” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 2, ff. 22-24) - apoi a părăsit curtea și a plecat la moșiile lui! Această fidelitate față de suveran și țară s-a vădit în toate acțiunile urmașilor și urmașelor lui, așa cum vom constata mai departe.

* Muzeul Național de Istorie a României, București.

E-mail: opaschicatalina@yahoo.com

¹ Acest studiu, într-o formă redusă, a fost prezentat în 12 mai 2018, la cel de-al XVIII-lea Congres de Genealogie și Heraldică, al Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” de la Iași.

Nicolae (Planșa 1, fig. 1), fiul lui Alexandru Kretzulescu și al Anicăi Câmpineanu, născut la 1 martie 1812, a intrat de tânăr în slujbe administrative la Curtea de Apel, urmând *cursus honorum* obișnuit al unui fiu de boier mare, rangurile acordate fiind trecute cu grijă de tatăl său, în *Condica* familiei (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 2, ff. 22-24), ca oricare alt eveniment notabil din viața neamului său. De aici aflăm că în 26 iunie 1834, „*Marți au plecat din București la Paris, fiul nostru Nicolae ca să învețe să se facă dohtor*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 2, ff. 22), fapt desigur neobișnuit pentru un tânăr din aristocrația munteană a vremii. După cinci ani, în 7 septembrie 1839, tatăl său nota că „*Joi seara s-au întors de la Paris, fiul nostru Nicolae și au venit aici în București, dohtor învățat*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 2, ff. 23). După alți cinci ani, timp în care a lucrat iar în administrație pentru a strânge bani, tânărul „dohtor” a plecat din nou la Paris, în anul 1844, ca să-și susțină doctoratul, - „*spre învățatură și practică*” - după cum consemnează tatăl său. Ridicările în rang continuau, iar părintele lui le consemna conștiincios: pitar în 1844, serdar în 1845, paharnic în 1846, clucer în 1852.

În 1845, după ce s-a întors cu diploma (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 60, ff.1), fiind primul fiu de boier din Valahia doctor în medicină² s-a implicat în organizarea serviciului sanitar, mai ales în cel de chirurgie, aproape inexistent până atunci. Chirurgia era practică rudimentară de spițeri, bărbieri, sau mai competent, de medici străini. Nicolae Kretzulescu a inițiat un curs de chirurgie pe lângă spitalul Colțea, s-a preocupat de traducerea unor tratate de medicină, de scrierea unor lucrări care să-i ajute pe confrății mai puțin informați și a introdus limbajul medical în limba română.

Cum avea deja peste 30 de ani, s-a gândit la întemeierea unei familii, iar tatăl său nota cu mulțumire: „*1846 în 20 Ghenarie. Duminică am însurat pe fiul nostru Nicolae, cu Sofia* (Planșa 1, fig. 2), *fiica D-lui Iakovenko* (Planșa 1, fig. 3) *și l-au cununat D-lui Logofătul Iancu Scarlat Câmpineanu cu D-eaei cocoana Elenco* (Planșa 1, fig. 4), *soția D-lui Iakovenko, iar cununile le-au cetit părintele Arhimandrit de la Muscelu, ce este ecleziarh la biserica Curtea Veche, în casele D-lui Iakovenko*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 2, ff.22).

Mai târziu, fiica lor Anna Lahovary nota în interesantele ei *Amintiri*³ în limba franceză, probabil după povestirile mamei sale: „*El s-a căsătorit cu D-ra Sofia Iakovenko, fiica lui Ignat Iakovenko, șeful Poștelor rusești, care se căsătorise cu una din fiicele doctorului Caracaș. Căsătoria a avut loc seara, în casa Iakovenko, aproape pe locul unde se află azi biserica rusă. Moda era, în acest timp, ca mireasa să fie [îmbrăcată] în rochie decoltată și apoi era un bal. Se dansa, toată casa era împodobită, mai ales de [copaci de] lămâi, din care atârneau lămâi. [...] După căsătorie, tatăl meu a locuit, mai întâi în casa Patz, strada Diaconeselor, pe care o închiriasse împreună cu fratele său Scarlat, încă necăsătorit, apoi în casa Kretzulescu din str. Știrbey Vodă, la Cișmigiu*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 2, ff.31). Această din urmă casă, din Știrbey Vodă (care există și astăzi cu unele modificări ulterioare) este descrisă cu multe amănunte de Anna, în *Amintirile* sale, ca și casa de la Leurdeni, proprietatea preferată de la țară (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/I, ff.143-145; d.

² „Un tânăr valah, dl. Doctor Cresciulesco, dintr-o casă mare de boieri, a zguduit prejudecățile țării lui și ale familiei lui și n-a considerat că-și pierde noblețea studiind medicina; el este primul și singurul care a avut acest curaj; glorie lui!” - mai departe autorul amintește meritorile lui strădanii pentru organizarea învățământului chirurgical și publicarea în limba română a singurului, până în 1854, manual de chirurgie, pentru cursurile de la spitalul Colțea. (Caillat 1854 45)

³ Anul acesta, în luna iunie s-a lansat cartea editată după aceste *Amintiri*, cuprinse în trei voluminoase mape de la ANIC, legate destul de haotic, cu variante și hiatusuri, munca de selectare și ordonare impunând un mare volum de muncă, spre lauda editorilor.

965/II, ff. 349/367), evocând viața patriarhală, liniștită a acelor vremuri și relațiile cu familiile înrudite sau prietene, dar și cu țăranii de la Leurdeni.

Despre menajul părinților Anna scria că „[...] *formau un cuplu foarte unit. Aveau o mare afecțiune și stimă unul față de altul. Nicolae Kretzulescu o aprecia mult pe soția sa* [dovadă scrisorile lui zilnice, chiar câte două, atunci când nu erau împreună]. *Era încântătoare, veselă și plină de antren și de inteligență. Împărtășea toate gusturile soțului ei, ca și ideile politice. A fost demna companie a lui Nicolae Kretzulescu în toate posturile diplomatice pe care le-a ocupat*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/II, f. 173). Dar, la numai un an de la căsătoria sa, Dr. Kretzulescu se vedea împlinind „profeția” domnitorului Alexandru Dim. Ghica, atunci când îi fusese prezentat, aceea că adevărata lui menire nu era atât cea medicală, cât cea a înaintașilor săi - aceea de a conduce soarta țării. Vom da cuvântul doamnei Sofia Kretzulescu, care ne relatează prima ei vizită la Paris, tocmai în plină desfășurare a revoluției din 1848. Relatarea este scrisă tot de Anna, după povestirea mamei ei care, după o operație nereușită la ochi, nu mai vedea aproape deloc⁴. Poate de aceea corespondența Sofiei Kretzulescu, care ni s-a păstrat este destul de săracă.

Plecați la începutul lunii iunie din țară, au urmat „[...] *Traseul de la Giurgiu, la Viena cu vaporul, urcând pe Dunăre, un vapor bine aranjat. De la Viena la Paris, cu trenul, trecând prin Berlin și Bruxelles. În 19 iunie am ajuns la Paris, în plină revoluție. Se lupta pe străzi. Locuiam într-un apartament mobilat, în colțul străzii Rivoli, în apropiere de Arcades, rue de la Convention (mai târziu rue St. Roch). În acest cartier nu se dădeau lupte de stradă. Elise, mătușa mea⁵ și sora mea Catherine⁶ erau cu noi. Eram curioase să vedem Parisul și, în ciuda luptelor de stradă, mergeam la plimbare. Toată lumea a fost politicoasă, dar mirată să vadă trei doamne pe stradă în astfel de zile. De altfel, eram urmate de un sergent de oraș, căci nimeni nu putea ieși fără această escortă. [...] În grădina Tuilleries se dădeau lupte. Trupele circulau continuu, pe fereastră locuitorii le ofereau pâine și vin. Și noi am donat bani ca să li se cumpere. Dar, când trupele circulau, se striga <<închideți ferestrele!>>, căci se temeau să nu fie oameni care să tragă în ei - <<închideți geamurile și coborâți draperiile închise!>>. Teatrele erau [și ele] închise. N-am rămas decât trei zile la Paris, de acolo am plecat spre România, cu trenul. La Viena am aflat că era revoluție [și] în România. Din păcate, scrisorile trimise merseseră mai întâi la Paris, apoi retur la Viena. La Viena am cumpărat o trăsură superbă de călătorie, un cupeu Brandtmeyer, se dădea ieftin căci nu se vindeau trăsurile cu cufer și cu tot necesarul [pentru călătorii] și am pus-o pe tren de la Viena la Szolnok. Noi am mers până la Szeghedin, cu vaporul. Pe acest vapor pe care ne-am imbarcat erau mulți militari care mergeau la război - revoluționari unguri și doamne, între care soția unui doctor, care vorbea mult - spunea că revoluția era necesară. La Szeghedin am luat cai de poștă și un servitor ungur, care ni s-a oferit și am plecat spre Orșova.*

⁴ Încă din 1881 vederea ei slăbise; într-o scrisoare către cumnatele ei din 21 aprilie 1881 Sofia Kretzulescu se scuza că răspunde rar scrisorilor: „*de jour en jour je vois moins bien aussi cela m'afflige beaucoup*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 446, f.1).

⁵ „Sora mamei Sofiei, Elena Caracaș era foarte frumoasă, era căsătorită cu consulul prusac Theremin, care fusese în post la București, fiind apoi numit la Cairo; familia Theremin a fost gazda familiei Kretzulescu, la Cairo, în timpul vizitei lor în Egipt, din 1869” (Opaschi 2008 163-200).

⁶ Ecaterina Iakovenko s-a căsătorit în Rusia în familia Kollontay; este posibil să fie rudă prin alianță cu militanta bolșevică și viitoarea ambasadoare sovietică în Finlanda - Ecaterina Kollontay, care se știa că provine dintr-o familie nobilă, Domontovici, căsătorită cu ing. Vladimir Kollontay (sau Kolontayeff).

Scarlat, cumnatul meu se afla în împrejurimile Kronstadt-ului, cu Villara și toți reacționarii [!] ceruse să ne ducem să-i vedem, dar Nicolae nu voia să meargă acolo, cu toate că-l chema fratele său. El era revoluționar și nu voia să meargă acolo din cauza reacționarilor. / La Orșova am schimbat caii de poștă și am plecat la București, mergeam zi și noapte pentru a ajunge mai repede. Când am ajuns la București nu mai exista guvern, erau doar Goleștii, Heliade etc, cei care aveau puterea. Se anunța că turcii și rușii de la Focșani vor intra [în capitală]. Rosetteștii au plecat spre Viena și Paris. Pe cei care-și plăteau călătoria îi lăsa să fugă. Rosetteștii au fugit cu o barcă spre Viena, apoi la Paris” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 432, ff. 1-5).

Este curios că Sofia Kretzulescu trece peste implicarea soțului ei în revoluție. Știm că, împreună cu frații săi s-a aflat între conducătorii ei; a îndeplinit diferite însărcinări, începând cu voiajul din luna august în Transilvania, pentru a se înțelege cu revoluționarii unguri, de unde îi scria entuziasmat lui Alexandru G. Goleșcu, aflat la Paris: *„Pretutindeni unde trec fac prozești pentru cauza noastră”*. Doctorul fusese propus să plece la Constantinopol pentru a-i prezenta sultanului proiectul noii constituții, alături de Nicolae Bălcescu și Dimitrie Brătianu, dar nu a mers. Apoi a fost numit, în septembrie, într-un post important de inspector administrativ peste șase județe din Muntenia, fiind foarte apreciat pentru prestația sa competentă și convingătoare. Din rapoartele lui se desprind ideile liberale de care era condus, pe care le aplica și în viața de toate zilele și pe care le transmisese și familiei lui. Eliberase mulți robi și se purta cu țăranii de pe moșii cu multă omenie și respect, ajutându-i cu sfatul, cu medicamente, tratându-le bolile, susținând școlile și povățuindu-i pentru eficientizarea muncii lor, afirmând că ei *„[...] au simțit trebuința unei revoluții înaintea noastră”*.

Nu știm de ce Sofia Kretzulescu sare peste perioada revoluției: poate neînțelegerile intervenite între conducătorii ei îi trezeau amintiri neplăcute - dovadă calificativul de „reacționari” aplicat unora dintre ei, chiar înainte de a ajunge în capitală, ori poate amintirile amare din perioada prigoanei revoluționarilor și din timpul exilului la Constantinopol.

Ea își continuă povestirea, se înțelege, după înăbușirea revoluției: *„Consulul Angliei era Colquhoun [și] Nicolae îl cunoștea bine; venea / adesea [la noi], cu sora lui, d-na Vauchet. Nicolae, când a plecat spre Constantinopol, a luat de la consulul Colquhoun un pașaport pe numele Gorelli, consul la București. Am plecat din București cu curierul și albanezul englez [!! - probabil paznicul], la Galați. Acolo am fost adăpostiți de consulul englez. Apoi ne-am imbarcat pe un vapor pentru Constantinopol. La Constantinopol, când Nicolae a mers / să-și ia pașaportul de la poliție a fost refuzat și i s-a spus <<Știm noi cine sunteți, dumneavoastră, nu sunteți Gorelli>>. El a mers atunci la ambasador, Lordul Redcliffe [care] era ca un sultan la Constantinopol și care s-a înfuriat teribil spunând: <<Cum au îndrăznit să nu elibereze un pașaport semnat de Anglia?>> L-a trimis imediat pe cancelarul lui să-l caute pe ofițerul de poliție și bătea din picior spunându-i: <<Cine vă credeți voi, turcii? Știți voi cine este Anglia?>> Pașaportul a fost eliberat pe loc și, [lordul] i-a mai spus, / clar: <<Dați-i pașaportul domnului Kretzulescu!>>. Ne-am imbarcat pe un vapor francez pentru Marsilia. Pe același vapor se găsea ambasadorul Kupresli Pașa, care se ducea la postul lui de la Londra. Am făcut cunoștință cu el...” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 432, ff.6-8).*

Mai departe, Anna Lahovary notează, după povestirea tatălui ei: *„Tata i-a spus ambasadorului ideea sa de-a merge în Algeria ca medic în Legiunea Străină franceză. El nu avea avere, inactivitatea îl apăsă și voia ca astfel să-și pună în aplicare studiile serioase făcute la Paris. Kupresli Pașa [...] l-a rugat stăruitor să renunțe la acest*

proiect [...] propunându-i un spital la Constantinopol. Tata [...] n-a făcut nici o încercare la Paris pentru situația din Algeria și l-a căutat pe ambasador ca să-i spună că acceptă propunerea. Kupresli [Ana scrie Kupruli!] i-a dat recomandări pentru marele vizir Aali Pașa. În aprilie [1849], părinții mei au luat vaporul de la Marsilia. / Pe vapor se aflau și membrii Guvernului Provizoriu, Heliade Rădulescu, Nicolae și Ștefan Golescu, care mergeau la Constantinopol ca să mai intervină pentru Guvernul Provizoriu [de] la București. Din Paris încă, tatăl meu fusese dezgustat de cele ce se petrecuseră între membrii lui, și nu mai voia să se amestece în acest grup. La Constantinopol au descins la Hôtel d'Angleterre [...] și tata s-a dus la Aali Pașa. După vreo zece zile [în mai 184], tata a fost numit medic șef la spitalul Culeli” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/I, ff. 199-200).

Arătam mai sus că din cauza corespondenței sărace a Sofiei Kretzulescu, care s-a păstrat, este greu s-o cunoaștem mai bine. Dar, din cele rămase se distinge modestia, bunătatea, caritatea, grija și devotamentul nemăsurat pentru familie. Era veșnic anturată de rude și de prieteni, care găseau în casa lor o oază plăcută de destindere, atât în casa de lângă Cișmigiu, la București, cât și la Leurdeni, conac transformat într-o reședință încântătoare, pe care-o vizitau cu plăcere Principele domnitor, (apoi Regele) Carol și soția sa Elisabeta (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/II, ff. 349-367; d. 965/I, f.145). Mare iubitoare de natură, Principesa avea o cărare de plimbare preferată în pădurea de la Leurdeni care a devenit, în amintirea ei, *Aleea Doamnei*. Apropierea de Principesa domnitoare a îndemnat-o pe Sofia Kretzulescu să-i fie alături în toate societățile caritabile (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/II, f.205) pe care le patrona și, la rândul ei, încuraja orice inițiativă benefică pe moșia sa.

După cum arăta fiica ei, era darnică, „nu numai din pungă, care nu-i permitea prea mult” dar era oricând gata să sară în ajutor, prin orice mijloace. Cu ocazia desăvârșirii construcției Azilului „Elena Doamna”, Sofia a donat în trei rânduri diferite sume de bani (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 429, ff. 1-3). În 1902 patrona o societate din Leordeni, „Muncitorul”, care ajuta țăranii cu sume de bani - din donații, cotizații etc. - pentru a-și putea achiziționa animale, unelte mai bune și semințe de calitate. Foarte mulți țăranii de la Leurdeni erau bolnavi de „friguri” (malaria) și veneau mereu să ceară medicamente. Doctorul își învățase soția să dozeze chinina în funcție de vârstă și să-i îngrijească atunci când lipsea. Ea era cea care le povățuia pe femei să-și îmbunătățească condițiile de viață, dându-le sfaturi pentru igienizarea și înfrumusețarea locuinței.

Din dorința de a le da o posibilitate de câștig suplimentar și din dragoste pentru păstrarea frumosului costum popular, atât de iubit de Principesă, Sofia Kretzulescu le-a îndemnat să-și valorifice talentul pentru broderiile care le împodobeau costumele, plătindu-le pe loc. Mai târziu, urmând exemplul mamei sale, Anna Lahovary a organizat o cooperativă unde lucrau femeile de la țară (mai mult iarna, când era mai puțină muncă în gospodărie), ea copiind cu grijă modelele tradiționale, pe care le-a publicat, păstrând tradiția și îmbogățind sursele de inspirație pentru cele care le aplicau. Ca soție a diplomatului Alexandru Em. Lahovari, Anna a organizat numeroase expoziții în străinătate, făcând cunoscute aceste tezaure naționale, care stârneau entuziasm și admirație.

În *Amintirile* ei, Anna arăta că „[...] femeile din sat veneau neîncetat pentru sfaturi și îndrumări, în timp ce bărbații lor se adresau tatei pentru litigii sau probleme de familie. [...]; ca să le ghideze pe femeile din sat cum trebuiau să facă o bună cultură de viermi de mătase, mama mea a instalat [...] în <<pătule>> tot ce era necesar unei culturi model” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/1, f.123).

Urmând exemplul Principesei Elisabeta, în timpul Războiului pentru Independență, Sofia l-a secondat pe soțul ei care înființase un mic spital la Leurdeni (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 170)⁷, unde îngrijea răniții. Din păcate nu avem relatările ei directe despre evenimente, dar din scrisorile soțului aflăm că se afla acolo supraveghind spitalul și îngrijirea răniților. Nicolae Kretzulescu era cel care le informa pe surorile lui, aflate la Paris, despre desfășurarea acestor evenimente, capitale pentru viitorul țării: „[...] trupele rusesci au trecut Dunărea și trec mereu; resboiul, dar, are să fie în țara turcească, iar nu la noi și chiar acest resboi sperăm că nu o se ție multu” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 477, f. 184 datat 19/31 iunie 1877); el le asigura: „[...] socotim că peste două sau trei săptămâni de dile [...] lucrurile o să se cam hotărască la un fel, căci intrăm și în iarnă și, vrând-nevrând și turcii și muscalii trebuie să înceteze în rezboiu [...] Sophie este la țară, mă întorc și eu scoalo [...] În ăst minut veni Văcărescu după câmpu dă bătălie și-mi aduce nuvele” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 477, f. 196 datat 23 septembrie/4 octombrie 1877). În noiembrie 1877 preciza din nou că „[...] Sofia este tot la Leurdeni, avem acolo, într-o deosebită casă vreo dece răniți” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 477, f. 199 datat 29 octombrie/9 noiembrie 1877). Iar mai târziu Sofia le scria cumnatelor ei (în limba franceză), în decembrie: „[...] N-am putut găsi un moment liber cu spitalul nostru de la Leurdeni; am fost foarte ocupată cu mutarea în oraș și instalarea pentru iarnă îmi dă mereu multe de făcut [...] cinci dintre răniții noștri, care rămăseseră, i-am adus aici într-un spital, bieții de ei regretă mult că nu mai sunt la noi, căci mai au câteva luni de stat în spital” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 477, f. 191 datat 8/20 decembrie 1877).

Ea se dedicase îngrijirii acestor răniți cu toată energia, așa cum proceda în toate acțiunile sale. De aceea era apreciată de familia princiară, în arhiva familiei aflându-se scrisori adresate ei de Principesa Elisabeta și de Principele Carol, care i-a și conferit medalia *Carol I* (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 424). Cu același devotament l-a secondat pe soțul ei în misiunile din străinătate: Berlin (1874-1876), Roma (1880-1881), Sankt Petersburg (1881-1886) și Paris (1891-1893). Probabil că cel mai bine s-a simțit la Sankt Petersburg, unde au și rămas cinci ani și unde Sofia avea rude (o soră și nepoții din familia Kollontay)⁸.

Ca și soțul ei acorda o mare importanță pregătirii și educației unicului lor copil, Anna, (alintată Nunuța), care se născuse în anul 1865. În *Amintirile* de mai târziu, Anna rememora cu duioșie blândețea și atenția cu care o înconjurau părinții, tactul și răbdarea cu care mama transforma educația într-o joacă plăcută, fără constrângeri (bomboanele, considerate periculoase pentru sănătatea dinților, deveniseră „pietricele colorate”, bune pentru jocurile de pe covorul din salon).

Această doamnă de altădată (Planșa 2, fig. 6) a atins venerabila vârstă de 91 de ani și s-a stins, cu aceeași discreție cu care a trăit, la 13 ani după moartea doctorului Kretzulescu, în 1913, lângă fiica sa, la Paris. Anna povestea că la înmormântarea mamei ei de la capela rusă, deși anunțase numai intimii familiei, a avut surpriza de a o vedea venind pe soția fostului prim ministru, acum președinte al Franței, d-na Henriette Poincaré, care-o onorase cu prietenia ei: „[...] Abia începuse slujba, când a apărut Doamna Poincaré, însoțită de aghiotantul ei. Ea a rămas [și] s-a rugat, ce gest de prietenie din partea ei și câtă delicatețe. Biata mama ar fi fost flatată și mulțumită” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 968/I, f. 195).

⁷ Memoriul dr. Nicolae Kretzulescu către Direcția Generală a Serviciului Sanitar, pentru înființarea unui spital de 19 paturi, la Leurdeni.

⁸ Nu știm dacă erau rude, prin alianță, cu celebra militantă bolșevică apoi ambasadoare sovietică în Finlanda; se știe că Alexandra provenea dintr-o familie nobilă, Domontov și se căsătorise cu ing. Vladimir Kollontay.

Sofia Kretzulescu a fost o doamnă a epocii ei, când femeile trăiau mai retrase, fiind vizibile în afara căminului doar în limitele conveniențelor sociale. În cazul de față, lipsa unei corespondențe consistente ne face numai să-i bănuim personalitatea - calmă și modestă, umbră a soțului, secondându-l în toate întreprinderile lui, însușindu-și părerile și convingerile lui, punând în prim plan familia și căminul, dar rămânând sensibilă la suferințele celorlalți.

Întorcându-ne la Anna Kretzulescu (1865-1964) - arătam mai sus preocuparea părinților pentru a-i asigura o educație solidă, căci perioada când educația fetelor se limita la cunoștințele primite în casă de la guvernantă, mai rar doi-trei ani într-un pension străin, trecuse. Sejururile prelungite în Occident îi pusese în față un tablou diferit: tinerele emancipate doreau să studieze în universități, chiar să practice meserii considerate masculine și voiau să ia parte la dezbateri pe teme sociale și politice, nu numai în saloane literare sau muzicale.

Așa cum mama ei fusese instruită în casa tatălui ei, învățatul Ignatie Iakovenko (1798-1870), cinovnic foarte apreciat de Pavel Kiseleff, autor a două valoroase lucrări despre Principatele române (Yakovenko 1828; Yakovenko 1834), Anna și-a început instrucția acasă, cu o guvernantă franceză, d-na Coulin, sub privegherea mamei și a tatălui ei. Mai târziu, atunci când dr. Kretzulescu a primit însărcinări peste graniță, ea a frecventat pensioane din Dresda⁹, Charlottenburg și, mai târziu, din Paris¹⁰. În *Amintiri* Anna evoca momentele petrecute la pension în Germania, unde fetițele erau des vizitate de împărăteasa Charlotte, care o îndrăgise și o alinta „Anușka” sau „Ania”. Misiunile tatălui ei în capitalele europene i-au fost favorabile, ea însușindu-și mai multe limbi străine și cultura țărilor respective. Se pare că ultima tușă spre desăvârșirea educației a fost adăugată în timpul misiunii tatălui la Sankt Petersburg. Sofia Kretzulescu vizita adesea *Institutul domnișoarelor nobile* de la Smolnâi (Rambaud 1873 321-350), căci în arhive s-a păstrat o scrisoare de mulțumire a elevelor, pentru „cofeturile” dăruite. Nu știm dacă le adusese vizitând-o pe Anna sau pur ocasional. În orice caz, în acea perioadă, până și conservatorul *Institut* își modificase programul, copiindu-le pe cele occidentale și îmbogățindu-l cu multe ore de *științe*, considerate acum indispensabile pentru o educație completă.

Informațiile despre această perioadă din viața Annei sunt sporadice. Știm însă din mărturisirile ei, că mai târziu, bănuim că după 1945, a distrus o mare parte din *Amintiri*, din motive lesne de înțeles pentru acele vremuri, mai ales pe cele privitoare la sejurul în Rusia imperială, căci țara noastră se afla atunci sub ocupația trupelor sovietice.

La Petersburg și-a făcut intrarea în societate, alături de părinții ei (Planșa 2, fig. 7), căci avea acum 17 ani și tot aici l-a cunoscut pe cel care urma să-i devină soț. (Planșa

⁹ Din scrisorile dr. Kretzulescu, către surorile lui: 30 martie 1870, din Berlin – „am hotărât să trimit pe Sofia cu copilița la Dresda, ca să-i facem acolo educația, aici este mare greutate”; „20.10/1.XI. 1874, Berlin - Berlinul îmi cade în spinare, ne este foarte urât aici, nu voi să mai stau aici, o se ne întoarcem în țară, rămânând ca, ori la Paris se completăm educația copili, ori în țară, găsind o institutoare bună”; scrisoarea Sofiei din 2.XII. 1874 – „Nounoutza va, grâce au Dieu, bien. La vie de pension ne lui plait pas beaucoup, mais qui faire, pour elle qui a été un peu trop gâté, cela ne pourra que lui faire du bien, surtout de vivre avec d'autres petites compagnes”; „14/26 ianuarie 1875, Berlin, Nunuțica este în pensionu, nu vine acasă decât la 15 zile...”; „Samedi, le 31 mai/12 juin 1875 - J'attends avec la plus vive impatience la journée de demain pour aller voir Nounouza à Charlottenbourg”- (după vacanța de Paști din 1875, o mutaseră la pensionul d-rei Wedel din Charlottenbourg) (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 477, ff. 96, 107, 108, 103, 112, 118).

¹⁰ „1878-1880 - Je passe deux ans à l'Assomption” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 968/II, f. 526).

3, fig. 8). În toamna anului 1881, aflăm din scrisorile dr. Kretzulescu despre logodna Annei (Planșa 3, fig. 9) cu tânărul diplomat Alexandru Em. Lahovary (1851-1950), prim secretar al Legației române din Petersburg¹¹. Era unul dintre cei șase copii ai președintelui Curții de Apel, Emanoil Lahovary și ai Olimpiei Arsaki. Fusese născut și educat la Paris, intrând de tânăr în diplomatie cu perspective promițătoare, mai târziu fiind martor și părtaș la evenimente istorice definitorii pentru formarea statului român independent și unitar.

Desigur, această căsătorie avea să fie unul dintre evenimentele mondene cele mai așteptate ale Bucureștiului, pe care neobositul Claymoor s-a grăbit să o prezinte pe larg (Claymoor 2009 12). Serviciul religios s-a desfășurat, cu mare fast, la ctitoria familiei, de lângă Palat, în 27 mai 1882, fiind oficiat de Arhiepiscop și un sobor de preoți. Claymoor descrie în stilul cunoscut, amănunțit, asistența și toaletele doamnelor: „[...] o mulțime enormă se înghesuia în preajma bisericii Kretzulescu unde se celebra căsătoria domnișoarei Anna Kretzulescu cu domnișorul Alexandru Lahovary, prim secretar al Legației române la St. Petersburg, fiul domnului Emanuel Lahovary și al doamnei Olimpia Lahovary, una din cele mai simpatice dame din înalta societate a Bucureștiului. Tânăra soție abia a împlinit 18 ani. Este brunetă și foarte grațioasă. Soțul ei are 27 de ani și este decorat cu Legiunea de Onoare și Steaua României, pe care Majestatea Sa i-a trimis-o în ziua nunții sale. În curtea bisericii un soare [...] arunca o ploaie de raze misterioase; candelabre cu gaz se înșiruie sub cupola de la intrare. La interior biserica este luminată feeric și decorată cu flori din belșug. Tinerii căsătoriți își fac intrarea la ora 9. Domnișoara Kretzulescu poartă o magnifică rochie de brocart alb, trena regală deschisă Lavallière, presărată cu perle și flori de portocal. Pe cap - un fir de aur care cădea pe umeri într-o mantie de curte; corsaj Valois prins cu muguri de flori de portocal. [...] Martori erau d-l Nicolae Kretzulescu și d-na Zoe Ghika-Comănești [cea mai tânără soră a mirelui], care era superbă în toaleta de culoarea ametistului, din țesătură vaporeasă cu catifea lilă; corsaj deschis à la royale ornat cu violete de Parma...” etc.

Desigur, le tout Bucarest era prezent, rude din familiile Kretzulescu, Câmpineanu, Brăiloiu, Cantacuzino, mareșalul Palatului Theodor Văcărescu cu soția Maria, D-na Olga Mavrogheny Marea Doamnă de Onoare a Reginei, familia Dinu Brătianu, miniștrii străini acreditați la București: al Rusiei - Urussoff, al Angliei - White, ministrul Belgiei - Aladro, al Spaniei - c-tele Turinelli, al Italiei - Wesdelen, al Germaniei, prefectul Poliției Capitalei Radu Mihail, guvernatorul general al Băncii - Ioanis etc. Recepția a fost oferită acasă, de mama mirelui d-na Olimpia Lahovary. Anna consemna în *Amintirile* ei că unchiul ei Scarlat Kretzulescu, care-i era naș de botez, pe atunci primarul capitalei i-a făcut o plăcută surpriză. „[...] Sub <<primăria>> lui s-a aprins primul bec cu gaz în București și la căsătoria mea a luminat pentru prima dată curtea bisericii Kretzulescu. Până atunci, [gazul] nu fusese văzut la București” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 965/I, f. 117).

Ca soție de diplomat, familiarizată de tânără cu exigențele „postului”, Anna l-a secondat perfect pe soțul ei la misiunea din Rusia, ca prim secretar de Legație, până în 1884; la Paris - până în 1887, urmând apoi primul post de ministru plenipotențial, la

¹¹ În 26 sept. 1881, Skt. Petersburg: „Am primit scrisoarea prin care ne felicități pentru logodna Nunuței, s'ei dea Dumnezeu fericire. Cununiile nu o se le facem decât în țeară, la vară...”; în 27 februarie 1882, Skt. Petersburg: „Noi am hotărât ca. îndată după Paște se mergem în țeară și, în maiu sau iunie se facem nunta. După nuntă Nunuța și Lahovary o se plece se facă un mic voiajiu, poate chiar se vie pîn la Paris. Noi doi o se remânem în țeară și așe ne întoarcem, în urmă, câteș' patru aici, pentru cari ne aflăm la încoronarea Împeratului, [Alexandru al III-a] care se va face, după cum se asigură, pe la luna lui augustu sau septemvrie” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 968/II, ff.14, 40).

Roma (1893-1899) - într-o perioadă dificilă pentru familie (din cauza morții fratelui lui, ucis în duel de Nicolae Filipescu și a morții mamei lui în 1889). Au urmat misiunile la Constantinopol (1902-1906), Viena (1906-1908)¹², o lungă misiune la Paris (1908-1917), foarte importantă pentru implicarea Annei în activități utile pentru țară, în fine ultima misiune, la Roma (1917-1928), înaintea pensionării.

Ne vom opri atenția mai ales asupra perioadei când s-au aflat la Paris, interval de timp plin de evenimente cruciale pentru istoria românească. Vom încerca să exemplificăm modul în care Anna Kretzulescu-Lahovary a perceput evenimentele trăite, prin însăși mărturiile ei, din *Amintiri*.

Anna povestea că în 1912 la Paris, în timpul paradei militare de la Longchamp, de Ziua Națională, a abordat-o foarte insistent soția ministrului Bulgariei, Stancioff: „[...] ea dorise să mă facă să înțeleg proiectele Bulgariei, despre care nimeni n-avea cunoștință încă, în această <<regie>> militară [...] <<Priviți cum defilează, îmi spunea, nu e impresionant când te gândești că poate armatele noastre vor fi chemate într-o zi, **care va fi curând**, să lupte pentru a aduce în lumină revendicările statelor mici [...] Credeți că altcineva ar putea să ne facă dreptate, dacă nu noi înșine? [...] nu ne rămâne decât să ne facem noi înșine dreptate [...] Dumneavoastră, românii, trebuie să veniți cu noi, trebuie absolut>>” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 968, ff. 13-14).

Anna a realizat că soția diplomatului o testa, după ce aflase cumva de intențiile Regelui Bulgariei. Acasă, profitând de prezența la dejun a ministrului de Interne român, C-tin Arion și a generalului Mavrocordat, le-a relatat discuția. După părerea ei, d-na Stancioff știa sigur că Bulgaria va intra în război și-și căuta aliați. Anna a întrebat care ar fi putut fi eventualele avantaje pentru România. Cei doi domni, increduli, după ce au comentat „cu lejeritate” diferite scenarii nu s-au lăsat convinși de o asemenea eventualitate. După două luni, în august, aflându-se la Viena, Anna s-a întâlnit cu o veche cunoștință, contele Nemes directorul politic al Afacerilor Externe din Austro-Ungaria și l-a întrebat dacă prevede un război în Balcani și dacă bulgarii s-ar putea alia cu sârbii. Întrebarea a provocat interlocutorului ei o evidentă iritare, acesta afirmând cu dispreț că sârbii nu vor îndrăzni să facă așa ceva, pentru că „Fără noi n-ar trăi!”. Anna n-a mai insistat, dar a luat aminte la sentimentele lui anti-sârbești, ceea ce în viitor a ajutat-o să înțeleagă evenimentele care au urmat.

Așa cum bănuise, în 1913 România intra în război cu Bulgaria, din cauza nerezolvării problemei graniței din Dobrogea, dobândind Cadrilaterul.

În 1916, după doi ani de neutralitate se angaja în Primul Război Mondial, aliniindu-se, natural, de partea Aliaților. Din acest moment, Anna Lahovary și-a pus toată energia în slujba susținerii luptei românilor. Alături de soțul ei, care sensibiliza opinia publică franceză și cercurile diplomatice, pentru susținerea cauzei românești, ea s-a implicat total în coordonarea activității Comitetului de Asistență a Crucii Roșii Române de la Paris. Comitetul fusese înființat după întrunirea din 21 ianuarie 1917, ea fiind aleasă președinte executiv. În această calitate colaborează cu importante personalități franceze și cu col. Vasile Rudeanu, însărcinat de statul român cu achizițiile pentru înzestrarea armatei.

Primea zilnic o enormă corespondență din Franța și din străinătate de la români și străini, care donau, fiecare după puteri, sume de bani pentru achiziționarea de materiale, medicamente, instrumentar pentru spitale.¹³

¹² Aceste misiuni sunt descrise de Alexandru Lahovary în amintirile sale diplomatice.

¹³ O mișcătoare scrisoare din octombrie 1916, a familiei C-tin Orghidan aflată la New-York, care cerea îndrumări pentru formarea unui Comitet de ajutor român în SUA și pentru locul unde puteau trimite banii adunați din donațiile românilor americani și materiale medicale pentru sprijinirea armatei române (Fond CACRRP d. 23, ff. 2-3).

Între manuscrisele Annei Lahovary se află câteva pagini în care sintetizează rezultatele activității sale, ca președinte executiv al Comitetului de Asistență al Crucii Roșii Române (CACRRP). Încă de la începutul intrării în luptă considerase că datoria ei era să se alăture eforturilor țării și dorea să plece și să activeze, în cadrul organizațiilor de Cruce Roșie coordonate de Regina Maria (Fond CACRRP d. 6, f. 55). Evoluția evenimentelor ulterioare a făcut ca ea să rămână alături de soțul ei, în post, la Paris.

Iată ce scria: „*Mă aflu la Paris la 1916, era în momentul cruntei bătălii de la Verdun. Prevăzând intrarea României în război am găsit de datoria mea să mă documentez asupra serviciului de Cruce Roșie în zona armatelor. [...] în acest scop, m-am dus să vizitez ambulanțele cele mai apropiate de front [după aprobările de la Ministerul de Război francez, care i-a pus la dispoziție o mașină și însoțitor]. Niciodată nu voi putea uita minunea întregii organizări pe care am văzut-o în regiunea Bar-Le-Duc*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 868/I, ff. 120-145). Această vizită pe front a fost foarte apreciată de fiica ei cea mare, Colette - care se pregătea să plece și ea pe front și care-i scria sorei ei Sofia (Micuța), în 7/20 iunie 1916: „*Sunt mulțumită pentru mama de a se fi dus pe front, asta îi va da o ocupație serioasă și cum trebuie în acest moment*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1121, f. 13).

Anna Lahovary intenționase să aducă în Franța medicii români, în special chirurgii, pentru a se specializa în cele mai noi proceduri de intervenție pe front, dar timpul nu i-a dat răgaz. Atunci s-a gândit să solicite autorităților franceze, trimiterea unor misiuni medicale care să plece în România. După multe drumuri la forurile militare franceze, inclusiv la Marele Cartier General de la Chantilly - „*creerul războiului*” - a reușit să organizeze cu ajutorul Ministerului francez de Război, al unor medici specialiști și al colonelului Rudeanu, un convoi de ambulanțe chirurgicale, radiologice, stomatologice, dușuri-etuvă, materiale, instrumentar medical, medicamente (154 lăzi) și un grup de 30 medici chirurghi și 6 infirmiere, specializați pe probleme specifice frontului. Convoiul trebuia grăbit, căci mergea prin Arhanghelsk, port ce se bloca cu ghețuri, din noiembrie. Convoiul de ambulanțe era deservit de 78 de mecanici coordonați de căpitanul Tatur și un inginer care, ajunși la București, au reușit să ajute și la evacuarea populației care fugea din fața invadatorilor, spre Moldova. Cele trei organizații de Cruce Roșie franceze au sprijinit acest enorm efort, împreună cu personalitățile franceze și române din CACRRP, pe care ea le ținea permanent în alertă, informându-le despre situația gravă din țară.

Anna Lahovary a căutat să-și coordoneze acțiunile cu cele organizate în țară sub conducerea Reginei Maria, în ciuda întreruperii aproape totale a legăturilor cu țara. La inițiativa Reginei Maria, s-a hotărât baterea de medalii (Planșa 3, fig. 10), plachete (Planșa 4, fig. 11) și editarea de cărți poștale, care să ilustreze eforturile armatei române și frăția de arme cu soldații francezi; aceste materiale urmau să se vândă - o parte, altele să fie dăruite donatorilor de fonduri cu care se cumpărau cele necesare spitalelor. Medaliile urmau să fie realizate de medalistul francez Tony Szyrmai (Fond CACRRP d. 21/1916), care mai lucrase pentru Casa Regală, iar Anna Lahovary urma să le împartă celor ce sprijineau efortul de război (Fond CACRRP, d. 6, ff. 12-14). Ea a avut ideea să le distribuie și prin recepțiile de la marile hoteluri, mai ales medaliile cu efigia Reginei, care era foarte populară, înfățișată în uniformă de infirmieră, așa cum a umblat tot războiul (Fond CACRRP, d. 6, f. 57) (Planșa 4, fig. 12).

La rugămintea ei mulți jurnaliști francezi s-au alăturat eforturilor CACRRP, editorul de la *Le Figaro* i l-a „împrumutat” pe artistul Georges Scott, care a desenat cărți poștale ilustrând frăția de arme franco-română, ca și pictorul Albert Faivre - care a pictat *țărănci române* în frumoase costume populare. Mare iubitoare a portului popular, așa cum o învățase mama ei, Sofia Kretzulescu, Anna a organizat două expoziții de mare succes la Petit Palais și la Musée des Arts Décoratifs de la Louvre

prezentând cusături românești, care s-au vândut, fondurile fiind folosite pentru achiziționarea de materiale medicale sau pentru pachete trimise prizonierilor de război români.

La sala Gaveau, împreună cu Comitetul, Anna Lahovary a organizat două concerte, în noiembrie 1916 și mai 1917. Compozitorul George Enescu a concertat și el, în salonul Legației române, mulțumindu-i Annei Lahovary că-i oferise posibilitatea de a ajuta efortul de război și arătându-și încântarea față de minunata acustică a salonului (Fond CACRRP, d. 285, ff. 1-2). La Comedia Franceză și la Opera Franceză a organizat două spectacole la care și-au dat concursul renumiți actori, cântăreți și dansatori: poetul Jean Richepin, membru al Academiei, a recitat o poezie închinată românilor; au mai participat la spectacol: actorul de Max, Mary Garden și celebra dansatoare Ida Rubinstein, pe scenă fiind prezentat și baletul din *Cobzarul* Elenei Văcărescu, în costume autentice românești. Pentru „culoarea” evenimentului plasatoarele din sală erau îmbrăcate în costume populare românești. Acestor activități li se adăugau conferințe ținute la Nisa, Paris, Lyon, Monte Carlo, de personalități franceze și române, ca Elena Văcărescu sau ministrul român în Belgia, Radu Djuvara. Numeroasele articole în presa centrală erau coordonate de Alexandru Em. Lahovary.

În vara anului 1917 se consumase la Paris un moment de mare încărcătură emoțională: înapoierea stindardului de luptă al lui Ștefan cel Mare, găsit de armata franceză la mănăstirea Zografu de la Muntele Athos. Într-o ceremonie grandioasă din Aula magna a Sorbonnei, alături de personalități franceze și române, în prezența președintelui Poincaré, Alexandru Em. Lahovary ținuse un mișcător discurs și dedicase o poezie-omagiul fraților de peste munții Carpați, *Cei de acolo – „fii cei mai curați ai speranței”*. Ministrul român arăta tranșant aliaților imboldul care-i aruncase pe români în luptă (Fond Microfilme-Franța R. 122, 112-114, 117; Opaschi 2004 338-344) și hotărârea de-a învinge, cu orice sacrificiu (Planșa 5, fig. 13).

Anna Lahovary a rămas la Paris și după numirea soțului ei ca ministru la Roma, în decembrie 1917, continuându-și eforturile pentru susținerea frontului, sprijinirea prizonierilor de război și repatrierea lor. În 8 martie 1919 a avut satisfacția de-a prezenta personal Reginei Maria (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 868/I, f. 194)¹⁴ o parte din realizările ei, în timpul vizitei suveranei în Franța, la recepția de la sediul Crucii Roșii. Într-o atmosferă de mare entuziasm, Nelly Martyl - numită *micul caporal* - a cântat Marseilleza în costum de infirmieră, așa cum cântase tot războiul, pe front, printre „poilus” (Fond CACRRP, d. 968/I, f. 193) și s-au intonat imnurile celor două țări¹⁵.

Anna era prinsă acum și în activitățile desfășurate de Comitetul Român al Ligii Națiunilor, căci fiica ei Alexandra (Pici), care se afla la Roma cu sora ei Maria Sofia (Micuța) și cu tatăl lor, o întreba într-o scrisoare din 5 aprilie 1919: „*Ce faci tu în acest Comitet al Ligii Națiunilor?*” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1039, f. 34v). Anna descrie în *Amintirile* ei un dineu oferit de Secțiunea română a Ligii, în onoarea președintelui de atunci Léon Bourgeois, al cărui discurs o încântase: „[...] *fiecare frază e impregnată de cultură și înalta morală a unui mare spirit*” emoționată că unul dintre invitați a elogiât *fără margini* activitatea soțului ei (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 968/I, f. 191).

¹⁴ „[...] 5 martie. Primit Regina cu P-sele, gara de Est, la 8,45. Mulți români, francezi aproape de loc. Foarte frumoasă, slăbită, desăvârșită. Emoție revăzând-o”.

¹⁵ Regina Maria menționa că fusese profund impresionată de această tânără: „[...] care a cântat minunat la Marseillaise, m-a făcut să-mi dea lacrimile și mi-a produs fiori” (Regina Maria 2006 85).

Celelalte două fiice Alexandra și Micuța, aflate cu tatăl lor la Roma, urmăreau efortul de a finaliza organizarea *Legiunii române din Italia*. Această idee se materializase din inițiativa prizonierilor români transilvăneni, foști combatanți în armata austro-ungară, care doreau să se alăture fraților lor în lupta pentru crearea României Mari. Cu ajutorul autorităților militare italiene s-au alcătuit trei batalioane românești care au fost integrate Armatei a IV-a italiene, sub conducerea Generalului Luciano Ferigo (o mare parte dintre prizonieri muriseră de tifos și gripă spaniolă). Cele două surori o țineau la curent pe sora lor Colette cu mersul anevoios al finalizării acestui deziderat simbolic, dar în final anunțau ceremonia impresionantă de sfințire a drapelului și depunerea jurământului¹⁶. În 21 iunie 1918 primul batalion român al Legiunii a primit drapelul de luptă sfințit de părintele Vasile Lucaciu, la Ponte di Brenta (Padova) (Planșa 6, fig. 14).

Între toate aceste activități mai găsea timp să se ocupe și de Căminul Tinerelor Fete Române, creat la inițiativa ei în 1911 (Planșa 6, fig. 15), prin donații făcute de membrii coloniei române de la Paris. Acesta oferea condiții civilizate de locuit și învățat pentru studențe, doctorande, asistente universitare, practicante, ca și pentru lucrătoare venite să învețe croitoria și broderia, pe lângă marile case de modă pariziene (Fond CACRRP d. 183, f. 4, *passim*). Anna s-a implicat mult în rezolvarea problemelor acumulate în timpul războiului căci, din 1916 devenise foarte dificil ca subscripțiile de la Ministerul Învățământului să ajungă în Franța, iar colonia română se diminuase mult, deci și donațiile. Astfel că, în 1919 se acumulase o mare datorie la chiria imobilului din str. Pierre Curie, care amenința să ducă la desființarea căminului. Anna Lahovary a apelat la toate instituțiile și persoanele cunoscute, propunând chiar mutarea sediului într-o clădire mai modestă, de la periferie. În ultimă instanță, a apelat la Regina Maria. Argumenta că, după micșorarea numărului de prizonieri (se reorganizase armata, se reluase ofensiva), în fondul „*Veșmântul prizonierului*”, patronat de Regină, rămăsese o sumă din care se putea plăti această datorie, pentru a nu întrerupe studiul tinerelor române fără venituri: „[...] *Astfel, acest dar al Majestății Voastre nu poate deturna scopul operelor de binefacere cărora le era destinat*” (Fond CACRRP d. 183, f. 53v).

Victoria Aliatilor nu a luat-o prin surprindere căci, așa cum mărturisea, „[...] *De două luni văd soluția atât de aproape, atât de absolută, așa cum este astăzi, încât poate că nu încerc un sentiment atât de puternic. Am avut în mine această bucurie de când am văzut forța americană alăturându-se francezilor. [...] Azi mă bucur de sfârșitul carnagiului, de restabilirea organizării normale, de care am fost lipsiți de mult timp. De victoria Aliatilor și înfrângerea Imperiilor Centrale mă bucur de săptămâni întregi, fără nici o îndoială și cu certitudinea rapidității pe care urmau s-o ia evenimentele*” (Fond CACRRP d. 968/I, ff. 187-188). Anna Lahovary a avut ideea de a alcătui un album cu imagini din război, în care toți cei care contribuiseră, în orice fel, la sprijinirea României să scrie ceva, sau să se semneze, urmând ca albumul să fie dat Reginei, în semn de respect pentru curajul cu care înfruntase toate greutățile războiului susținând moralul combatanților, mobilizând Aliatii, îngrijind răniții și bolnavii alături de Principesele Elisabeta, Maria și mica Ileana. Albumul¹⁷ a fost înmănat în 23

¹⁶ În 20.09.1918 relatau despre intrigile lui Simion Mândrescu, primul președinte al Comitetului de organizare, care-i descuraja pe transilvăneni să se înscrie, el fiind ulterior îndepărtat, în octombrie 1918 anunțau finalizarea proiectului și se aștepta o delegație a românilor din Paris pentru ceremonia depunerii jurământului, oficiată de părintele Lucaciu, sosit în septembrie la Roma, cu dr. Ion Cantacuzino (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1039, ff. 27, 30).

¹⁷ Se pare că acest album, de proporții respectabile, unicat, a fost ilustrat cu desene realizate de, pe atunci, abatele Vladimir Ghica, așa cum o informa fiica ei Alexandra-Pici, în 4 martie 1919 (Fond CACRRP d. 1039, f. 32).

septembrie 1919, cu semnături și cu desenele viitorului Monsenior Vladimir Ghica, cel care o secondase pe Anna Lahovary în numeroase acțiuni (Fond CACRRP d. 1039, f. 195; Regina Maria 2006 304).

Dar victoria mult așteptată venea, pentru familia Lahovary, însoțită de o mare durere. Fiica lor cea mai mică, Bebe, murise. Regina Maria scria în jurnalul ei: „*Paris, 5 aprilie 1919 [...] La ceai am avut-o pe biata Anna Lahovary, care este aproape nebună de când s-a omorât fiica ei. Am lăsat-o să-și verse amarul inimii și am făcut tot ce am putut să-i arăt puțină afecțiune*” (Regina Maria 2006 136).

Odată cu încheierea războiului activitatea Annei s-a limitat la îndatoririle soției de ambasador și la călătoriile în țară, preocupându-se de refacerea locuințelor familiei, care fuseseră jefuite și vandalizate de invadatori. Ca urmare a înfăptuirii reformei agrare familia pierduse, prin expropriere, o serie de proprietăți, iar compensația obținută nu le putea acoperi cheltuielile de reconstrucție.

După pensionarea lui din 1928 și revenirea în țară, Alexandru Lahovary a fost numit Președinte al Consiliului Diplomatic al României. După o vreme s-au retras la Leurdeni, încercând să refacă vechea proprietate care le era atât de dragă și îngrijindu-și sănătatea.

Al Doilea Război Mondial l-au trecut, oarecum detașați, fiecare preocupat de scrierea amintirilor sale, fiind informați permanent de evoluția situației din țară, de fiica lor Colette, care rămăsese în București și se lupta cu greutățile administrării bunurilor familiei, cu lipsurile inerente pe timp de război, cu întreținerea caselor și trimiterea rentelor.

Uraganul social care a urmat i-a lipsit nu numai de proprietăți ci și de mijloacele elementare de subzistență. În mod sigur, schimbările aduse de război și de noile trupe invadatoare au dat naștere unor observații și analize ale cuplului, dar din păcate acestea nu s-au păstrat. În anii '50 ai secolului trecut Anna Lahovary scria autorităților comuniste cerând o pensie pentru soțul ei bolnav (Rezeanu 1990 2), care slujise țara timp de 48 de ani și 10 luni, cu patriotism și onoare. Dovadă stătea întreaga sa activitate, reputația ireproșabilă, precum și nenumăratele ordine și decorații românești și străine care-i fuseseră conferite. Solicitarea a rămas fără răspuns. Alexandru Em. Lahovary s-a stins suferind, în anul 1950, la o vârstă înaintată, într-un trist anonim - în țară, dar elogiat de personalități politice și diplomați francezi.

Soția lui, inimoasa Anna Lahovary i-a supraviețuit încă 14 ani, murind aproape centenară. În ultimii ani de viață, deposedată și de locuință a fost adăpostită, pe rând, de fiul ei Nicolae și apoi de fiica ei Alexandra, căsătorită cu Barbu Slătineanu (Planșa 7, fig. 16).

Iată una din ultimele ei însemnări (în lb. fr.): „*Domiciliul lui Pici și Barbu este cel pe care au binevoit să mi-l propună în <<centrul lor familial>>, când am fost mutată din cel unde am stat timp de doi ani. Am locuit la Nicolas după ce am fost scoasă din casa mea, pentru Societatea F.D.R.-ului. Locuiesc într-o mansardă în centrul casei, cu multă lumină prin fereastra dublă care dă în plin Sud, deasupra grădinii. Caloriferul, când vrea, funcționează până la înălțimea mea iar o sobiță din fier încălzește suficient și nu mi-e frig. Mobilierul este cam primitiv. Geamantanele mele înconjoară camera și înlocuiesc dulapurile obișnuite. Ca să instalezi dulapuri trebuiești brațe, oameni care să le monteze și această plimbare ascendentă costă <<lei>>, puținii pe care-i am ar trebui, după părerea mea, să-și găsească o mai bună folosire. Așa că iată-mă aici, cu geamantanele mele acoperite cu covoare, acoperăminte care, unele, servesc și drept mese. Diplomații făceau același lucru adesea, pentru mine e un obicei vechi. În fine, am adăpostit cât mai bine necesarul*

lucrurilor mele, ca să le am la îndemână la apel (nevoie)¹⁸. / Dorm perfect pe patul meu de campanie, în mijlocul camerei, pus în așa fel ca să pot vedea clarul (?) de lună sau de dimineață timpurie. Mă scol devreme, după dragul meu obicei, ceea ce-mi permite să-mi dau mai mult timp îngrijirilor menajere pe care sunt chemată să le fac căci, neavând servitor, am în sarcina mea curățenia camerei, apoi spălatul lenjeriei care, pusă la uscat, împodobește unul din pereții de lângă soba care o ajută să se usuce. Iată ce am de spus despre micul meu adăpost actual, realmente foarte plăcut **pentru această epocă.** (s.n.) /

Îmi părăsesc singurătatea și merg să găsesc în camera lui cuplul care mi-e drag, Pici și Barbu, unde-mi place atât de mult să mă aflu, cu riscul de a fi indiscretă. Devin egoistă, îmi place să-i văd și să-i aud - și, aici, o paranteză. Urechile mele mă servesc atât de rău, încât mă mulțumesc adesea (și prosteste) să-i privesc râzând, vorbind fără a [putea] urmări un subiect care-mi rămâne necunoscut. Dar insist și întrebările mele, cu toate că sunt inoportune cel mai ades, primesc mereu / explicația pe care o caut. Pici¹⁹ face ordine, curăță camera, aranjează micul dejun, iese să facă cursele indispensabile, atât virtuale, cât și vizite la diferite administrații care sunt cerute (necesare) în stadiul actual al lucrurilor. Barbu²⁰ citește, scrie și nu se întrerupe din munca lui intelectuală, atât personală, cât și pentru muzeu, care este adesea exigentă prin formalități.

Și iată ușa deschizându-se, copilașii delicioși vin să le spună cuvintele lor dragălașe de gângureală și ar vrea să-și petreacă dimineața lângă ei, căci se duc și revin deîndată ce pot să vadă o intrare ce le este deschisă. Este Șerban, în elanurile lui zgomotoase, dar atât de dulci în priviri și cuvinte și cumintea Ioana, cu micul lor frate Radu care pare să înțeleagă tot și încearcă să vorbească ca toată lumea; dar autoritatea bonei îi duce pe domeniul / copiilor, cămăruța lor și culoarul” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 968/I, ff. 641-645).

Această minunată doamnă, care trăise în mediile cele mai selecte ale Europei, care se bucurase de aprecierea și prietenia unor personalități, care-și pusese toată energia în slujba servirii cu devotament a patriei în cele mai grele momente, se sfârșea, ca și remarcabilul ei soț, într-un ingrat anonim, bucurându-se de „confortul” unei mansarde plină de gemantane pregătite „oricărei eventualități”. La înmormântarea ei, din 1964 profesorul Iancu Jianu a rostit un emoționant cuvânt, în care-i evidenția calitățile și virtuțile de excepție, însușiri definitorii, de altfel, unei lumi la apus, al cărui sfârșit fusese brutal orchestrat de noua ordine socială.

Pentru a încheia prezentarea acestui triptic feminin ieșit din trunchiul Kretzuleștilor o vom aminti aici pe cea mai mare dintre cele patru fiice ale cuplului Anna-Alexandru Lahovary, pe Maria-Nicola, Colette Lahovary-Plagino (1887-post 1957) (Planșa 7, fig. 17). Crescuse și ea într-un mediu cosmopolit, propice însușirii unei culturi solide. Colette a studiat în școli din Austria și, probabil Anglia și Franța (surorile ei mai mici îi scriau de la Colegiul Cheltenham, din Anglia, relatându-i întâmplările cotidiene și vești despre profesoare, dând impresia că-i erau cunoscute). Colette avea

¹⁸ Aluzie la minimul bagaj pregătit în acele vremuri, în eventualitatea arestării.

¹⁹ Alexandra Lahovary-Slătineanu (?), sculptoriță, fiica Annei și a lui Alexandru Em. Lahovary, a studiat în Anglia, apoi la Roma Artele Plastice, realizând reușite portrete ale poetului Vasile Voiculescu și ale soțului ei.

²⁰ Barbu Slătineanu (1895-1959), soțul Alexandrei Lahovary, fost colonel de artilerie cu studii de inginerie la München, a luptat în Marele Război, decorat pentru fapte de bravură; colecționar de pictură românească și ceramică românească; profesor la Școala Superioară de Război și la Institutul de Arte Plastice din București, autor extrem de avizat de lucrări privind ceramica; a fost arestat de comuniști în 1958, a rezistat presiunilor refuzând să devină informator, dar după o scurtă eliberare a fost rearestat în 1959, murind în închisoare la Văcărești din cauza lipirii de asistență medicală, deși se știa că este cardiac și diabetic.

un simț al responsabilității și un devotament rar întâlnite, poate din pricină că era cea mai mare dintre copiii Lahovary²¹. În anul 1907 s-a căsătorit²² cu George Plagino (1876-1849) (Planșa 7, fig. 18). El era fiul diplomatului Alexandru Plagino (ginerelă principelui Barbu Știrbey), mare proprietar de păduri și al unei moșii de 60.000 ha în Vrancea (Planșa 8, fig. 19).

George Plagino studiasă la Paris și era pasionat de sport, mai ales de tir, fiind primul român participant la o Olimpiadă, iar între 1908-1940 a fost membru în Comitetul Internațional Olimpic. Aveau preocupări divergente, care în cele din urmă au dus la separarea lor, după război.

Colette Plagino s-a mai aflat în atenția istoricilor (Ioniță 2000; Ciupală 2017), datorită activității ei din timpul Marelui Război, de aceea ne vom limita numai la prezentarea unor mărturii directe, scrise de ea. Din fericire există o foarte bogată corespondență. Scrisa aproape zilnic părinților și surorilor, atunci când erau departe, încât îi putem urmări îndeaproape viața. Corespondența nu este continuă, intervenind sincope, datorate unor evenimente majore, dar pentru perioada care ne interesează există mărturii scrise din miezul evenimentelor. Colette pare să fi fost cea mai implicată și devotată familiei, de multe ori preluând ingrate însărcinări administrative pe care încerca să le rezolve. Avea o gândire practică și era însuflețită de mult altruism și patriotism, voind să anticipeze desfășurarea evenimentelor și să fie pregătită cât mai bine pentru a le face față și a-i ajuta pe membrii familiei și pe cei aflați în suferință.

În anul 1912, când Balcanii erau în fierbere, intuia că vor veni momente grele și s-a hotărât să urmeze cursurile de infirmieră de la Spitalul Brâncovenesc. Evenimentele ulterioare i-au dat dreptate, așa cum se temea.

„[...] Aici lumea se teme să nu reînceapă războiul dintre turci și bulgari. Dar noi, ceilalți, oare ce-o să facem? În acest moment George a fost convocat de două ori pe săptămână la <jocuri de război>. Nu e prea liniștitor. În uniformă, bineînțeles. Iar eu lucrez, ca toate tinerele de aici, la pansamentele Crucii Roșii, la Spitalul Militar. Sunt pansamente care se pregătesc preventiv și care pot servi un număr de ani destul de mare. Nu e, dacă vrei, intelectual. Dar e o asemenea satisfacție morală să știi că ai putut, cât de puțin, să fii utilă, încât asta îți dă o bucurie în existență [...] Nu este cine știe ce, de două ori pe săptămână, de la 9 la prânz” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, ff. 89-90)²³. Peste o lună, în ianuarie 1913, Colette se înscriesese la cursurile de infirmieră: „[...] Acum, împreună cu Bălențele, cu Zozo, Mavrodin și alte câteva doamne, urmărim cursuri de infirmiere. Foarte interesante, la Brâncovenesc. Din nefericire, vom avea poate nevoie să ne utilizăm știința, deie Domnul să nu! Ar fi ceva atroce. Dar sunt foarte, foarte neliniștită [...] nu e de loc liniștitor” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, f. 93v datat 9 ianuarie 1913).

În ianuarie 1913 își informa mama că peste tot femeile muncesc cu îndârjire și toate atelierele confecționează lucruri utile pentru bolnavi. Pe prietena ei Elyse Brătianu o găsisese tăind cearceafuri pentru ambulanță. Semnala prezența în saloanele

²¹ Copiii cuplului Lahovary au fost: Maria-Nicola (Colette) - 1885-post 1957, căsătorită cu George Plagino (div.); Nicolae, 1887-1972, căsătorit cu Louise-Charlotte Trelluyer; Tatiana (Toto), 1889-1977, căsătorită cu G-ral Basil Rudeanu; Maria-Sofia (Micuța), 1900-1957?, căsătorită cu prof. Emil Panaitescu; Alexandra (Pici), ?-post 1964, căsătorită cu prof. Barbu Slătineanu; Ana-Maria (Bébé), 1902-1919.

²² Ziarul parizian *Le Figaro* anunța în nr. 133 din 13 mai 1907, căsătoria Colettei la Viena, în urmă cu o săptămână cu „M. Georges de Plagino, fils de M. Et de Mme. Alexandre de Plagino, les grands propriétaires fonciers bien connus du monde parisien”, enumerând asistența selectă -majoritatea ambasadorilor străini și numeroase familii nobiliare austriece, principii Montemoro, conții Harach, Larisch, Lanckronsky, Bellegarde etc.

²³ Scrisoare către Anna Lahovary, 30 decembrie 1912.

bucureștene a Elenei Văcărescu, care urma să plece spre Paris și urma să-i relateze pe larg despre atmosfera din București, desigur înflorind... Îi făcuse „mii de tandrețuri” Sabinei (Brătianu) pentru a veni să le vadă pe doamne la lucru în salonul ei, oferindu-se să le citească în timp ce lucrau.

Colette era foarte prinsă de cursurile pentru infirmiere și începuse practica cu bolnavii (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, f. 95 datat 14/27 ianuarie 1913). Se plângea de atmosfera politică nesigură, simțea că „înotau în nesiguranță” din punct de vedere al orientării. Se vehiculau tot felul de zvonuri contradictorii: „[...] neexistând o singură voință care să lumineze spiritele și să conducă bunele sentimente spre o singură idee elevată, care să devină țelul tuturor” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, ff. 101-103 datat 13 februarie 1913). Continuând să frecventeze cursurile la Brâncovenesc asista și la serbările de caritate, tot mai dese, sperând ca medierea Marilor Puteri în privința Silistrei să fie salutară și să calmeze spiritele (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, ff. 105-106 datat 15/28 februarie 1913). Ceea ce nu s-a întâmplat și, deși participarea la cel de-al doilea război balcanic a fost mai mult o plimbare pentru armată, izbucnirea holerei a secerat nenumărate vieți și a dat mult de lucru infirmierelor voluntare.

Trei dintre scrisorile ei din perioada Marelui Război pot ilustra toată munca plină de spirit de sacrificiu și devotament a acestei doamne, în cele mai negre momente ale retragerii în Moldova. Câtă vreme legăturile cu restul Europei n-au fost întrerupte complet, corespondența cu mama și surorile a fost permanentă, dar după plecarea ei pe front scrisorile sunt mai rare. Ca și în cazul bunicii, mamei și a surorilor ei, corespondența Colettei Plagino este scrisă în limba franceză.

În 13/23 septembrie 1916 scria sorei ei Maria-Sofia (Micuța), că se îmbolnăvisese, dar n-a avut timp pentru ea pentru că s-au adus mulți răniți (probabil după Turtucaia) și timp de opt zile s-a lucrat continuu. Comentează apoi, cu asprime, atitudinea unor persoane care plecau, refugiindu-se la Paris: „[...] au părăsit țara din cauza războiului [...] pentru cei care n-au nimic de făcut în străinătate, să pleci pentru că țara ta e în război! Găsesc că este momentul când trebuie să stai acasă și să-i ajuți pe ai tăi să suporte tot ceea ce se întâmplă și să treci, împreună cu ceilalți prin bune și rele. Sunt sigură că sunteți de părerea mea [...] Dar nu gândesc asta în privința voastră pentru că voi și Maman sunteți în afara acestei probleme, din cauza situației oficiale a lui Papa. Ba, sunt o mulțime de lucruri utile pe care, sunt sigură că Maman le poate obține fiind acolo. Sunt sigură că pentru problemele Crucii Roșii ne-a fost foarte utilă. À propos, dacă aveți ocazia, trimiteți-mi pentru mine mănuși de cauciuc, căci atunci când vor fi plăgi murdare, e mai bine să lucrezi cu mănuși. Încă nu știu prin ce mijloace voi trimite scrisoarea [...] Aici seara este întuneric total din cauza zeppelinelor. În prima zi am ieșit și le-am văzut bine, apoi la celelalte <<vizite>> am dormit liniștită” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1112, f. 26 datat 10/23 septembrie 1916).

După o lună se hotărâse să plece pe front: „[...] Poate că abatele [Vladimir Ghica] ți-a povestit despre intenția mea de a face meseria de infirmieră pe trenuri sanitare, adică într-un tren care va fi mereu același. Sunt șefă de echipă și sper, cu ajutorul acesteia, să pot aduce servicii mai multe decât am dat până acum. Va fi o viață un pic mai dură, dar cred că foarte plăcută / Ce să-ți spun? În afară de organizarea plecării mele și a acestei echipe, n-am avut deloc timp să mai fac și altceva, în ultimele opt zile de când m-am angrenat în această poveste. Cred că voi pleca zilele astea și, probabil, călătoria va fi pe linia Predeal” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1112, ff. 20-21 datat 26 octombrie 1916).

La începutul lui noiembrie scria mamei aflate la Paris, chiar din trenul sanitar, în grabă, cu creionul: „Trenul sanitar permanent no. 9, Echipa no. 6, vineri, 4

noiembrie 1916 / *Draga mea mămică, / Ce spui de noua mea vocație? Iată-mă la cea de-a doua călătorie și sunt mulțumită de ceea ce am întreprins. De patru zile merg cu spitalul meu rulant. Primul voiaj [a fost] la Sinaia. Totul s-a petrecut foarte bine. Bolnavii mei au fost bine îngrijiți și ieri am fost trimiși la Craiova, pentru a lua ofițerii răniți să-i ducem la București. Sunt aproape 224 [cei] pe care i-am lăsat la București și abia am depășit Stolnici. Drumul este lung din cauza liniei unice, iar trenurile militare și munițiile au prioritate față de noi. Slavă Domnului, sunt bine și suport bine viața asta. Avem un dormitor pentru doamne și femeile din echipa noastră; un vagon cu o sobă frumoasă drept bucătărie; un vagon sufragerie; un vagon farmacie-sală de operații; 16 vagoane pentru răniți. [indescifrabil] foarte bine aranjate cu locuri pentru 8 bolnavi în fiecare.*

Viața mea [este] plină de neprevăzut. Plecând spre Dumnezeu știe unde, pentru a lua bolnavii [este] marea liniște. Apoi, muncă intensă pe tot timpul întoarcerii. Viață destul de dură, dar simpatică, deoarece te faci într-adevăr utilă și puțini pot să facă asta. Și apoi, scapi de acea atmosferă oribilă din București cu lași și oameni care bombănesc împotriva a tot. La Sinaia eram aproape de front și ce atmosferă diferită [era]: de muncă, de energie și de încredere. Sunt mulțumită și sper să se poată să dureze. Sunt foarte bine secundată de două doamne în vârstă, două doamne în genul d-nei Coulin, dar mai tinere. Și printre infirmierele mele am elemente foarte bune. Va trebui să fac o triere, căci e greu să cunoști toată lumea asta de la prima vedere. Și numai la muncă se poate vedea lucrătorul bun. Am avut toată lumea contra mea în acest proiect, dar m-am ținut tare, pentru că simțeam că aici puteam să dau mult mai mult decât ceea ce făcusem până acum. Și se pare că au fost foarte mulțumiți de modul în care răniții din trenul no. 9 au fost îngrijiți pe traseul Sinaia-București.

[...]Echipa no. 6 se compune din 14 femei: șef de echipă - Colette, un sub șef - d-na Dumitrescu, o infirmieră principală la sala de operații, 6 infirmiere, din care una benevolă, celelalte profesioniste, o bucătăreasă, o lenjereasă, o spălătoreasă, două jupâne. Personalul medical al trenului: un doctor, un farmacist, un ofițer de administrație, apoi sanitarii - unu pe vagon. Sanitarii sunt bărbați în genul bătrânilor noștri țărani de la Leurdeni.

La revedere Mămico, povestește și celor două micuțe ce ți-am scris în scrisoare, căci nu știu dacă voi mai avea timp să le scriu [...]" (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, f. 139, 142 datat 4 noiembrie 1916). Alături de această scrisoare este anexată și o fotografie mică, ce-o înfățișează pe Colette Plagino pe treptele trenului sanitar (Planșa 8, fig. 21).

După o pauză lungă, datorată probabil întreruperii parțiale a legăturilor cu Europa, scrisorile Colettei continuă să aducă părinților vești de pe front și despre munca ei. Scrisoarea (incompletă) din 12/25 martie 1917, deși încearcă să atenueze realitatea dură descrie o situație dezolantă: boli grave suprapuse peste suferințele rănilor, izolare, luptă continuă de ceas cu ceas pentru a învinge boala, lipsuri, în ultimă instanță mizeria cotidiană a războiului.

„E atât de multă vreme de când nu v-am mai scris. Am puțin timp liber și apoi, am stat foarte rar la Iași. Se mai spune și că scrisorile nu ajung [la destinație], ceea ce-mi încurajează lenea. Iată că sunt patru luni și jumătate de când circul pe orice timp și pe orice drum. Încercăm să facem tot ce putem mai bine, ca să-i îngrijim pe bieții noștri răniți bolnavi pe timpul cât sunt în trenul nostru. Acum, de două luni, 95% sunt bolnavi, mulți de febră recurentă [gripă spaniolă], mai puțini de tifos exantematic, dar sunt și dintr-aceștia.

Nu fiți îngrijorați pentru mine, pentru că sunt foarte cuminte și-mi iau toate precauțiile necesare. Parfumul nostru la modă este gazul: îmi îmbib marginea fustelor și ciorapii și asta mi-a reușit destul de bine până acum, pentru că n-am găsit pe mine acele încântătoare insecte mici numite păduchi... Cel mai greu este să faci să le intre în cap înfirmierelor să fie precaute [pentru că] în acest moment este epidemie de la toate aceste boli murdare.

În ultimul timp ne-am condus bolnavii la Piatra Neamț și am avut ocazia să vizitez spitalele de contagioși. Sunt, într-adevăr, foarte bine [ținute] și medicii foarte devotați. Sper ca toți bolnavii noștri să fie foarte bine îngrijiți peste tot.

Ce să vă spun? Viața mea este în afara a tot ceea ce se numește <<lume>>. Aflu, câte-odată, ici-colo, ce se mai întâmplă. Sunt zile în care noi nu aflăm [nici măcar] comunicatele [de front]. Dar, câtă bucurie, citind despre frumoasa înaintare franco-engleză! Mă gândesc că va veni și rândul nostru. Însă, pentru asta, trebuie să merităm, prin munca noastră” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, f. 140 datat 12/25 martie 1917).

Colette a rămas în trenul sanitar până în iulie 1917, când a fost detașată până în august, împreună cu patru infirmiere, două femei de serviciu și zece sanitari, la Spitalul din Căiuți, Bacău, din cadrul Ambulanței Diviziei a VI-a a Armatei a II-a. Aici epidemia de tifos era în toi și Colette s-a dedicat total îngrijirii celor bolnavi. Din această perioadă datează o scrisoare impresionantă, către sora ei Micuța: „[...] trec prin momente grele aici. După ce-am muncit 6 săptămâni, două din micile mele infirmiere au făcut tifos exantematic: 21 și 23 de ani. Eu le-am îngrijit în vagonul meu și iată-le vindecate. Dar îți imaginezi starea tensionată în care am fost în primele trei săptămâni, cât a durat boala lor. Simțeam că am responsabilitatea morală a acestor două copile. Și în acest timp, aflu o veste oribilă: moartea, în alt capăt al Moldovei, a unei persoane foarte dragi. Și nici măcar să nu am consolarea de a-i fi fost la căpătâi și să mă gândesc că, în mod sigur, a fost lipsită de îngrijiri. Căci, pentru această boală, în 95 din 200 de cazuri, esențiale sunt îngrijirile din fiecare moment. Iată în ce stare de spirit m-a găsit scrisoarea ta, prima dată când mă simțeam deprimată, de la începutul acestui război. Micou, draga mea, păstrează pentru tine ce-ți scriu, nu spune nimănui, căci mi-e foarte rușine că timp de 5 zile m-am lăsat dusă de tristețe personal” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1121, ff. 30-31 datat 20 mai/2 iunie 1917).

Dându-și seama că putea deveni și ea victimă a tifosului, Colette și-a scris testamentul cerând să fie înmormântată ca un simplu soldat căzut la datorie, adăugând: „[...] Am fost atât de fericită că am putut lucra puțin pentru Țara mea! (Ioniță 2000 227). Pentru felul remarcabil în care-și făcuse datoria, Generalul Arghirescu, comandantul Diviziei a VI-a, a propus-o pentru a fi decorată cu Coroana României cu spade, considerând-o „[...] pildă concretă de cel mai dezinteresat și înalt patriotism”. De altfel, Regina Maria care vizita zilnic mai multe spitale, o invita foarte des, cunoscându-i eforturile și spiritul de sacrificiu. (I s-a conferit însă *Steaua României* cu spade - în 9 iunie 1917, decorația *Regina Maria* - în 8 iulie 1917, Generalul Berthelot i-a conferit *Médaille d'Honneur des Epydémies* - în 22 iunie 1917; a mai primit ulterior *La Croix de guerre* - în 8 iunie 1920, medalia de argint *Reconnaissance française* - în 29 septembrie 1921 și *Crucea comemorativă de război 1916-1918* - în 15 februarie 1926).

Impresionată de munca ei neobosită, Regina nota în 25 iunie/8 iulie 1917: „[...] La opt a venit Colette Plagino, căreia i-am dat decorația <<Regina Maria>>. A fost **foarte** încântată”²⁴. În luna iulie, când a vizitat „Spitalul Regina Maria” de la Căiuți, Regina nota: „[...] Colette Plagino a făcut aici o muncă admirabilă, a pus lucrurile în

²⁴ Din decembrie 1916 până în noiembrie 1918 este citată de multe ori în jurnalul Reginei, întâlnindu-se pentru a pune la punct diferite programe sau invitată des la masa (Regina Maria 2006 II 67).

ordine, fără să se sinchisească de greutatea pe care a trebuit să le depășească, ba chiar bucurându-se de ele”²⁵ (Planșa 8, fig. 22).

După începerea ofensivei armatei române, din iunie 1917, Colette ceruse să plece voluntară pe front, cu Ambulanța Diviziei a III-a a Armatei a II-a și a lucrat la Spitalul din Mușunoaiele, salvând multe vieți. Apoi a fost invitată în echipa de chirurgie franceză condusă de dr. Lucas Championnière, chiar pe front. În septembrie scria sorei ei, aflată la Roma: „Iată-mă revenită la trenul meu, unde absența mea s-a făcut simțită. După Căiuți am fost o lună într-o ambulanță pe front. Am avut bucuria să mă aflu în țară [...] să suport toate oboselile, dar din punct de vedere estetic... Oroare! În fine, acum fac provizii ca urșii, căci cred că iarna asta va fi mai dură ca cealaltă din punctul de vedere al alimentației. Ce să vă povestesc, cred că Nicolas v-a scris. [...] Dar, din nefericire asta n-a durat [scurta perioadă de cucerire a unor poziții], căci, din cauza prietenilor și aliaților noștri rușii, a trebuit să plecăm de acolo. Ce disperare! Timp de o lună a fost o muncă intensă, zi și noapte, mă simțeam obosită și mă decisesem să mă întorc la tren” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1121, ff. 34-36 datat 1/14 septembrie 1917).

Din păcate, spatele frontului căzând din cauza retragerii rușilor în plină anarhie, s-a ajuns la armistițiu cu nemții, impus de absoluta imposibilitate de a mai face față trupelor germane și bulgare, căci armata fusese decimată aproape total de lupte și epidemii. Într-o scrisoare din 1919, Colette îi mărturisea sorei ei că: „[...] Perioada cea mai grea de trecut a fost cea a armistițiului, din decembrie 1917 până în toamna lui 1918. Eram cu mâinile și cu picioarele legate. Se simțea că totuși victoria va veni, în ciuda tuturor fanfaronadelor lor, dar nu se știa cât va dura așteptarea și asta era ceea ce ne omora” (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1121, f. 43 datat 9/23 februarie 1919).

După încheierea armistițiului spitalele au început să se golească și activitatea Colettei s-a axat pe alte coordonate. După întâlnirile și discuțiile cu Regina Maria, se hotărâse ca ajutoarele să meargă acum spre populația dislocată și spre cei care-și pierduseră gospodăriile pe linia frontului. Erau mulți orfani și invalizi într-o stare precară și trebuiau ajutați. S-au înființat acum *Societatea pentru ocrotirea orfanilor din război*, patronată de Regină, care nota în jurnalul ei, în 30 aprilie 1918: „[...] Colette lucrează în continuare prin sate. Marea noastră speranță este să reușim să facem aceleași lucruri și în partea cealaltă [care fusese sub ocupație], dar mai întâi trebuie să fim siguri că dușmanul nu ne va lua totul din mâini” (Regina Maria 2006 II 74-75 din 17/30 aprilie 1918).

După retragerea nemților din București, în luna octombrie 1918 Colette plecase pentru un timp să vadă în ce stadiu se aflau reședințele familiei. Regina nota că invitasese la Bicăz, unde se retrăsese câteva zile, „[...] pe ofițerii din escortă și pe Colette Plagino, întoarsă din teritoriile ocupate” (Regina Maria 2006 382 din 26 octombrie/8 noiembrie 1918). Colette îi relatase probabil starea în care găsisese capitala și pe cei care trăiseră sub ocupație timp de doi ani grei, suportând umilințe și lipsuri de neimaginat, detenții nemeritate, îndreptate mai ales asupra personalităților care rămăseseră pe loc și, mai ales asupra soțiilor de demnitari retrași la Iași (a se vedea: Alimănișteanu 2017; Bacalbașa 2017).

O scrisoare mai lungă pentru sora ei descrie starea în care se găseau casele familiei și starea de spirit a locuitorilor: „[...] Aici e bucurie mare după plecarea

²⁵ Regina se întâlnea adeseori și cu soțul Colettei, Georges Plagino și cu fratele ei Nicu Lahovary, care răspundeau de întreținerea și repartizarea Ambulanțelor Reginei (Regina Maria 2006 II 72-73).

boșilor²⁶. Nu-ți poți imagina ce suferință morală a fost pentru toți cei care au simțit ocuparea țării de inamic. Suferința materială n-a fost nimic pe lângă asta. În acest moment țara se resimte mult de suferințele războiului. Lipsesc încă enorm de multe lucruri. Ceea ce face ca starea fizică a populației să fie încă destul de mizeră. Și aici gripa face ravagii. Biata mea Micou, din cămăruța ta atât de drăguță n-a mai rămas nimic. Doar dulapul și patul au mai rămas, bibelouri obiecte, totul a dispărut [...] Această biată casă în care locuiați are, mai degrabă, aspectul unui grajd, decât al unei case. Casa bătrânească din Str. Romană a păstrat același aspect. Vreau să încerc să pun să se aranjeze un pic dulapurile și mobila, ca la venirea voastră să găsiți câte ceva. Nu-ți poți imagina murdăria lăsată de boși. E atroce! La Leurdeni [...] toate casele au fost devastate și cred că acolo n-avem nici măcar un pat sau o masă în stare bună. Am pus să se pună ferestre și uși care lipseau de la casa noastră [...] acum trenurile nu funcționează decât unu sau două pe săptămână, din cauza lipsei de combustibil [...] Așteptați-vă, ca toată lumea, la multe lipsuri. [...] De mine ce să-ți spun, cei doi ani de război au lăsat urme. Am mult păr alb. M-am îngrășat și îngrășatul înseamnă bătrânețe - după reclama nu știu cărui produs. **Am însă în mine bucuria imensă de a ști că am putut munci și fi utilă [...] Trei caiete vă așteaptă, pe Pici și pe tine. Dar abia când ne vom revedea le veți putea citi. Este viața mea, zi de zi, refăcută pentru voi, care erați departe.** (s.n.)

[...] Iată-mă iar în str. Crinului. Un pic mirată să mă găsesc în casa mea adevărată după atâta camping. Aici nimic nu e schimbat. Am regăsit o parte din obiectele mele. Un noroc! Nu mai am nici una din bijuterii. Și nici nu mă gândesc măcar la ele. Pentru a evita să le pierd, le-am încredințat unei bănci, care le-a trimis cu tezaurul nostru la Moscova. Oare mai există? Le-au luat oare bolșevicii? Le-am trimis acolo pentru ca într-o zi să fie ale voastre, dar n-au scăpat războiului, ceea ce, mie, ar fi putut să mi se întâmple, mai mult decât o dată.

[...] În acest moment n-aș putea părăsi țara, din cauza afacerilor părinților noștri. [...] atât cât voi putea, vreau să mă ocup de asta pentru a încerca să salvez ceva. Totul pare foarte încurcat și Dumnezeu știe cu ce datorii veți reveni [...] Acum se va pune în aplicare legea exproprierii. Dacă ni se plătește bine pământul, nu e un lucru rău, căci aceasta ne va permite lichidarea și clarificarea situației. Dumnezeu știe ce se va întâmpla cu toate astea. Am învățat de la acest război, că lucrurile pe care contezi cel mai mult uneori, îți alunecă printre degete și, din contra, adesea există bucurie și fericire în neprevăzut" (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1121, ff. 37-40 datat 4/17 decembrie 1918).

Colette Plagino a continuat să lucreze, după încheierea păcii, în societățile pentru ajutorarea orfanilor și invalizilor de război, până în 1935. După căsătoria Principelui moștenitor Carol, fusese numită doamnă de onoare a Principesei moștenitoare Elena, pe care o prețuia mult pentru delicatețea și discreția ei. Din această perioadă ne-au rămas câteva pagini de jurnal, tot în limba franceză, în care descrie ruptura definitivă dintre cei doi soți, din octombrie 1932. Regele Carol II, nu voia să-i mai permită Principesei intrarea în țară, când a venit de la Florența pentru aniversarea fiului lor (motivând că nu-l anunțase). După câteva zile, în care a făcut tot ce era posibil pentru a rămâne alături de Marele Voevod Mihai, lipsită de sprijinul tuturor, Principesa a trebuit însă să plece, la insistențele Regelui. Probabil că șocul provocat de comportamentul suveranului a determinat-o pe Colette Lahovary să noteze desfășurarea evenimentelor, pe zile. Cum părinții ei erau în vârstă, după război s-a angajat să se ocupe de afacerile și administrarea averii lor, în paralel cu obligațiile oficiale. Din perioada celui de-Al Doilea Război nu am găsit decât notițe și scrisori

²⁶ *Les boches* (boșii) era denumirea peiorativă dată de francezi soldaților nemți invadatori.

privind administrarea bunurilor, rechiziționări și dovezi despre tot cortegiul de lipsuri datorate războiului. Nici o mențiune sau comentarii despre evenimentele în desfășurare. Doar o scurtă scrisoare, către mama ei aflată la Leurdeni, din 28 august 1944 îi anunța că nu pot comunica prin telefon deoarece liniile au fost preluate de militari și că bombardamentul se liniștise (Fond *Kretzulescu-Lahovary* d. 1035, f. 156 datat 28 august 1944). Nu am găsit nici adnotări despre evenimentele care au urmat după încetarea războiului. Ca și restul familiei, deposedată de toate bunurile, această eroină a Marelui Război, își găsisese ca unic mijloc de subzistență administrarea unui bloc din str. Căderea Bastiliei. În anul 1955 își înainta actele pentru pensionare (Fond *Kretzulescu-Lahovary* d. 1035, f. 156 datat 28 august 1944), decizia fiindu-i trimisă în 1957. Nu cunosc data la care s-a stins din viață.

Ca întreaga aristocrație, căreia îi aparțineau, Colette Lahovary-Plagino și înaintașele ei au acționat potrivit principiilor care le conduceau existența, implicându-se firesc, cu toată ființa lor, în ceea ce considerau că ține obligatoriu de datoria lor față de țara și poporul cărora le aparțineau. Nu au așteptat răsplată sau recunoaștere pentru ceea ce erau încredințate că este normal să-și asume. Vicistitudinile cărora le-au fost victime, după instaurarea comunismului de import, nu le-au atins ființa lăuntrică, înfruntându-le și încercând să le facă față cu supremă demnitate, discreție și curaj.

Așezate de soartă într-o poziție privilegiată, doamnele din stirpea Kretzulescu-Lahovary au fost educate în spiritul responsabilității și au considerat, dintotdeauna, că aveau, cu atât mai mult, datoria de a face tot ce era posibil pentru binele general. Dincolo de dăruirea firească pentru propria familie, toate s-au implicat în proiecte sociale - începând cu buna administrare a propriei moșii, îndrumarea femeilor de la țară pentru îmbunătățirea muncii în gospodărie și antrenarea lor în activități care să le aducă un mic venit personal, păstrând astfel tezaurul țesăturilor și cusăturilor populare și făcându-le cunoscute peste hotare prin expoziții. Au fost sensibile la suferințele celor săraci și dezavantajați de soartă. În același timp s-au implicat, cu devotament, în munca de îngrijire a suferinzilor și răniților în timpul războaielor - după o instruire medicală prealabilă - sau de strângerea de fonduri, organizând spitale, ambulanțe sau trenuri sanitare, plecând pe front conștiente de riscurile la care se expuneau.

Ca toate doamnele române, în general, au trecut treptat, de la plăcuta organizare a bazarelor și spectacolelor de caritate - în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, la activități serioase creând societăți de binefacere și ajutorare a combatanților și veteranilor, organizând azile, leagăne de orfani, spitale, cămine - toate foarte bine administrate, adunând fonduri sau participând direct la activitățile de pe linia frontului, în războaie. Și chiar luptând pe front, dacă ne gândim la Ecaterina Teodorescu. Observăm cum, în mai puțin de un secol, poziția femeii române s-a schimbat în plan social, trecând de la viața în intimitatea căminului, la afirmarea socială mai proeminentă și apoi la implicarea directă, vizibilă, eficientă și respectată, în asumarea unor obligații dificile. Poate de aceea România a fost unul din primele state europene în care s-a legiferat dreptul de a fi alese în consiliile locale, apoi dreptul la vot (în anumite limite), deși noi n-am avut „sufragete”.

În acest an al Centenarului Marii Uniri, un minim gest de recunoștință ne îndeamnă să omagiem astfel memoria unor doamne deosebite, care și-au câștigat respectul unanim și pe care trebuie să le alinăm într-o necesară galerie de onoare a neamului românesc.

Bibliografie

- Alimănișteanu 2017 – P. Alimănișteanu, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)*, București, 2017.
- Bacalbașa 2017 – C. Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului, 1916-1918*, București, 2017.
- Boabe 1934 – *Boabe de grâu* V/1, 1934.
- Caillat 1854 – J. M. Caillat, *Voyage médical dans les Provinces Danubiennes*, Paris 1854.
- Cantacuzino 1902 – M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicat și adnotat de N. Iorga, București, 1902.
- Ciupală 2017 – A. Ciupală, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, București, 2017.
- Claymoor 2009 - Claymoor, *La vie à Bucarest*, București, 2009.
- Hurmuzaki X – *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, vol. X – *Rapoarte consulare prusiene din Iași și Bucovina: 1763-1844*, București, 1897.
- Ioniță 2000 – M. Ioniță, *Portrete paralele în vreme de război. Regina Maria și Colette Lahovary-Plagino, 1916-1919*, în MN XII, 2000, pp. 225-231.
- Kretzulescu 1940 – N. Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, 1940.
- Opaschi 2004 – C. Opaschi, *Remiterea stindardului lui Ștefan cel Mare. Paris, 28 iulie 1917*, în MN XVI, 2004, pp. 338-344.
- Opaschi 2008 – C. Opaschi, *Le journal de voyage en Egypte du docteur Nicolas Kretzulescu*, în MN XX, 2008, pp. 163-200.
- Rambaud 1873 – A. Rambaud, *L'éducation des filles en Russie et les Gymnases de femmes*, în RDM 2-104, 1873, pp. 321-350.
- Regina Maria 2006 – Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, vol. I-II, București, 2006.
- Rezeanu 1990 – A. Rezeanu, *Oameni care au fost: Lahovary*, în *Dreptatea*, an XXII, seria IV, 11, octombrie 1990, p.2.
- Yakovenko 1828 – I. Yakovenko, *Nâniașnee sostoianie turețchih kniajectvo Moldavii i Valahii i Rossiiskoi Bessarabskoi oblasti*, Sankt Petersburg, 1828.
- Yakovenko 1834 - I. Yakovenko, *Moldavija I Valahija s 1820 do 1829 v pismah Ignatija Iakovenko*, Sankt Petersburg, 1834

Fonduri arhivistice – Arhivele Naționale Istorice Centrale

- Fond Kretzulescu-Lahovary – număr inventar 1839.
- Fond CACRRP - *Comitetul de Asistență al Crucii Roșii Române de la Paris 1916-1923* – număr inventar 1031.
- Fond Microfilme-Franța – număr inventar 1900.

Explicația planșelor/Explanation of the plates

Planșa 1 – Fig. 1 - Doctorul Nicolae Kretzulescu, 1812-1900 (Kretzulescu 1940 1); Fig. 2 - Sofia Iakovenko-Kretzulescu, 1822-1913, portret de N. Tattărăscu, 1852 (Boabe 1934 54); Fig. 3 - Ignatie Iakovenko, fost director al Poștelor Rusești în Principate (fototeca MNIR); Fig. 4 - Elena Caracaș-Iakovenko, soția lui Ignatie Iakovenko (fototeca MNIR).
Plate 1 – Fig. 1 - Doctor Nicolae Kretzulescu, 1812-1900 (Kretzulescu 1940 1); Fig. 2 - Sofia Iakovenko-Kretzulescu, 1822-1913, portrait made by N. Tattărăscu, 1852 (Boabe 1934 54); Fig. 3 - Ignatie Iakovenko, former director of the Russian Post in the Romanian Principalities (NHMR photos collection); Fig. 4 - Elena Caracaș-Iakovenko, wife of Ignatie Iakovenko (NHMR photos collection).

Planșa 2 – Fig. 5 - Sigiliul în timbru-sec pe hârtia de scris a Sofiei Kretzulescu (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 446, f. 1); Fig. 6 - Sofia Kretzulescu la maturitate (fototeca MNIR); Fig. 7 - Anna Kretzulescu adolescentă (fototeca MNIR).
Plate 2 – Fig. 5 - The seal (blind emboss seal) on the writing paper of Sofia Kretzulescu (Kretzulescu-Lahovary Archive d. 446, f. 1); Fig. 6 - Sofia Kretzulescu as a mature woman (NHMR photos collection); Fig. 7 - Anna Kretzulescu as a teenager (NHMR photos collection).

Planșa 3 – Fig. 8 - Alexandru Em. Lahovary secretar de ambasadă la Sankt Petersburg, 1882 (fototeca MNIR); Fig. 9 - Anna Kretzulescu și Alexandru Lahovary, logodnici, 1882 (fototeca MNIR); Fig. 10 - Reversul medaliei Mihai Viteazul, propusă de Tony Szyrmai în 1917, desen (Fond CACRRP d. 20, f. 12).
Plate 3 – Fig. 8 - Alexandru Em. Lahovary embassy secretary in Sankt Petersburg, 1882 (NHMR photos collection); Fig. 9 - Anna Kretzulescu and Alexandru Lahovary, engaged, 1882 (NHMR photos collection); Fig. 10 - The reverse of the Michael the Brave medal, proposed by Tony Szyrmai in 1917, drawing (Archive CACRRP d. 20, f. 12).

Planșa 4 – Fig. 11 - Pagină cu reproducerea plachetei înfățișând frăția de arme româno-franceză, în corespondența Annei Lahovary cu diferite personalități franceze (Fond CACRRP d. 20, f. 14); Fig. 12 - Carte poștală înfățișând medalia cu efigia Reginei Maria în uniformă de infirmieră (Fond CACRRP d. 20, f. 57).
Plate 4 – Fig. 11 - Page with the reproduction of the plaque depicting the French-Romanian brotherhood of arms, in the correspondence of Anna Lahovary with different French personalities (Archive CACRRP d. 20, f. 14); Fig. 12 - Postal card depicting the medal with the effigy of Queen Mary dressed in nurse uniform (Archive CACRRP d. 20, f. 57).

Planșa 5 – Fig. 13 - Fotografie înfățișând doi ofițeri români ținând steagul de luptă al voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, în curtea Sorbonnei și trei tinere din provinciile românești încă ocupate, cu prilejul ceremoniei pentru remiterea steagului, iunie 1917 (*La Revue hebdomadaire, romans, histoire, voyages*, 11/08/1917).
Plate 5 – Fig. 13 - Photo depicting two Romanian Officer holding the Banner of the Prince Stephan the Great and the Holy, in the Sorbonne court and three young girls from the still occupied Romanian provinces, with the occasion of the banner handing, june 1917 (La Revue hebdomadaire, romans, histoire, voyages, 11/08/1917).

Planșa 6 – Fig. 14 - Ceremonia de sfințire a drapelurilor Legiunii române din Italia, 21 iunie 1918 (<https://digilander.libero.it>); Fig. 15 - Statutul Căminului tinerelor fete române din Paris, înființat la propunerea Annei Lahovary, în 1911 (Fond CACRRP d. 183, f. 4).
Plate 6 – Fig. 14 - The consecration ceremony of the Romanian Legion flags from Italy, 21st of June 1918 (<https://digilander.libero.it>); Fig. 15 - The status of the young

girls dormitories from Paris, established on the proposal of Anna Lahovary, in 1911 (Archive CACRRP d. 183, f. 4).

Planșa 7 – Fig. 16 - Alexandra și Barbu Slătineanu în deceniul cinci al secolului al XX-lea (fototeca MNIR); Fig. 17 - Colette Lahovary-Plagino în 1912 (fototeca MNIR); Fig. 18 - George Plagino, soțul Colettei Lahovary, cca. 1920.

Plate 7 – Fig. 16 - Alexandra and Barbu Slătineanu in the fifth decade of the 20th century (NHMR photos collection); Fig. 17 - Colette Lahovary-Plagino in 1912 (NHMR photos collection); Fig. 18 - George Plagino, the husband of Colette Lahovary, around 1920.

Planșa 8 – Fig. 19 - Alexandru Plagino, socrul Colettei Lahovary; Fig. 20 - Colette Plagino în costum de infirmieră, cu o parte din ordinele și medaliile conferite pentru activitatea din timpul războiului (Fototeca MNIR); Fig. 21 - Colette Plagino infirmieră pe front la trenul sanitar nr. 9 (Fond Kretzulescu-Lahovary d. 1034, f. 142); Fig. 22 - Vizita Reginei Maria la spitalul din Căiuți, Bacău, alături de Colette Plagino (fototeca MNIR).

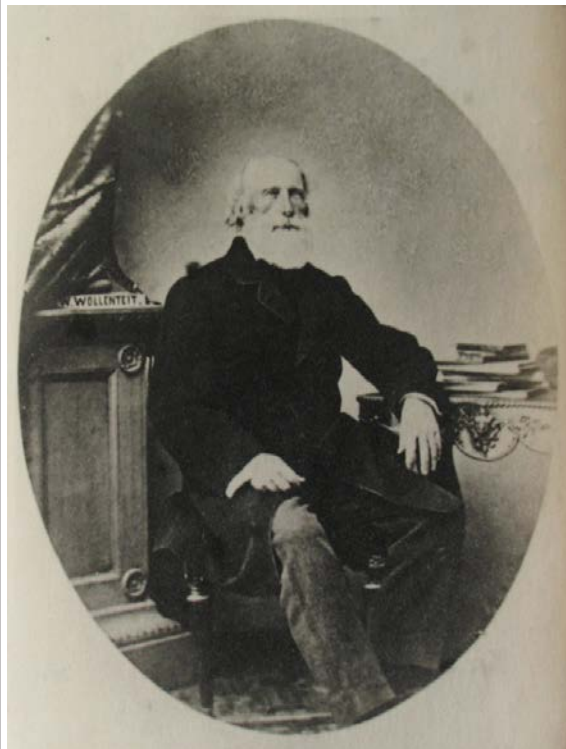
Plate 8 – Fig. 19 - Alexandru Plagino, the father in law of Colette Lahovary; Fig. 20 - Colette Plagino dressed in the nurse uniform with some of the orders and medals received for her activity during the war (NHMR photos collection); Fig. 21 - Colette Plagino nurse on the front in the sanitary train no. 9 (Archive Kretzulescu-Lahovary d. 1034, f. 142); Fig. 22 - The visit of the Căiuți Hospital, Bacău, by Queen Mary together with Colette Plagino (NHMR photos collection).

1.

2.

3.

4.

Planșa 1

5.

6.

7.

Planșa 2

8.

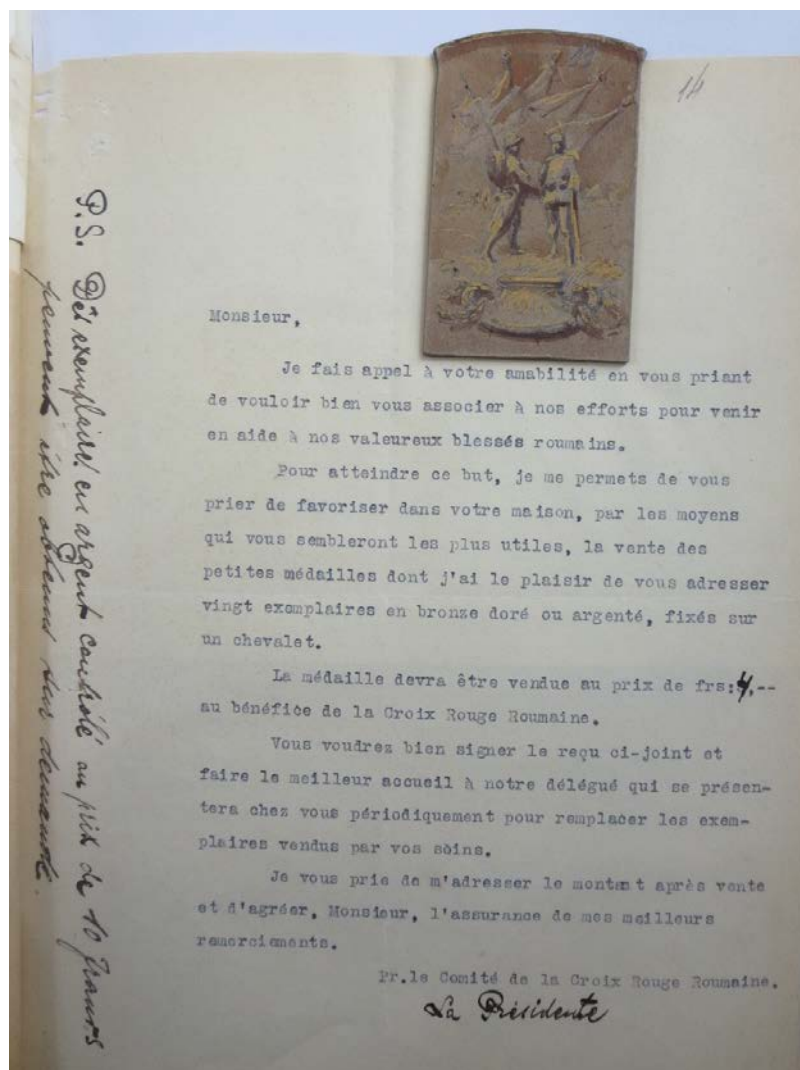

9.

10.

Planşa 3

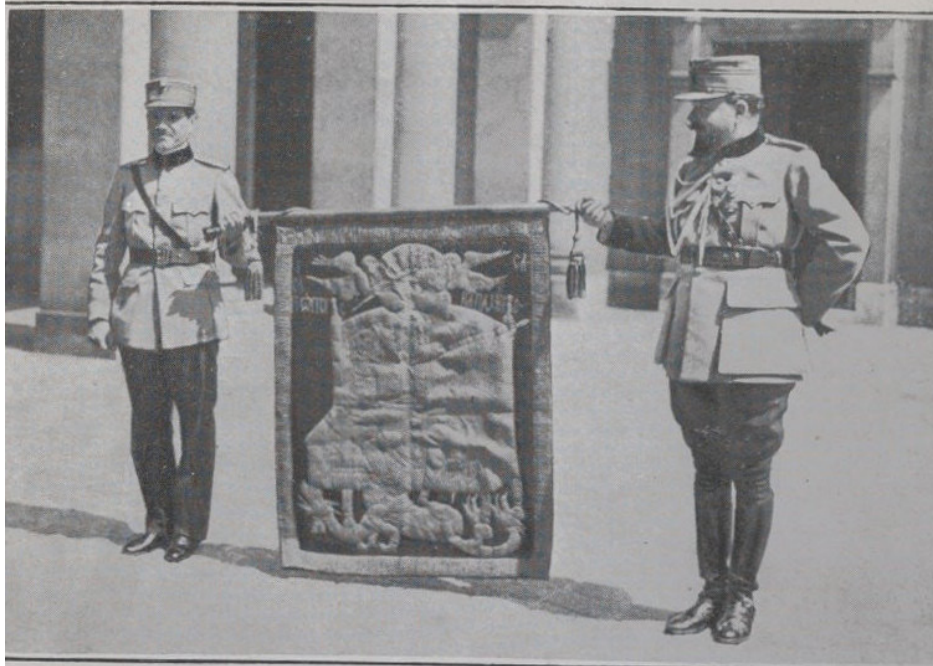
11.

12.

Planşa 4

LA REMISE DE L'ÉTENDARD D'ÉTIENNE LE GRAND

Capitaine Liteanu

Prince Calimachi

28 170. — Officiers roumains apportant l'Étendard.
(Photo Manuel.)

Mlle Nedelcovici

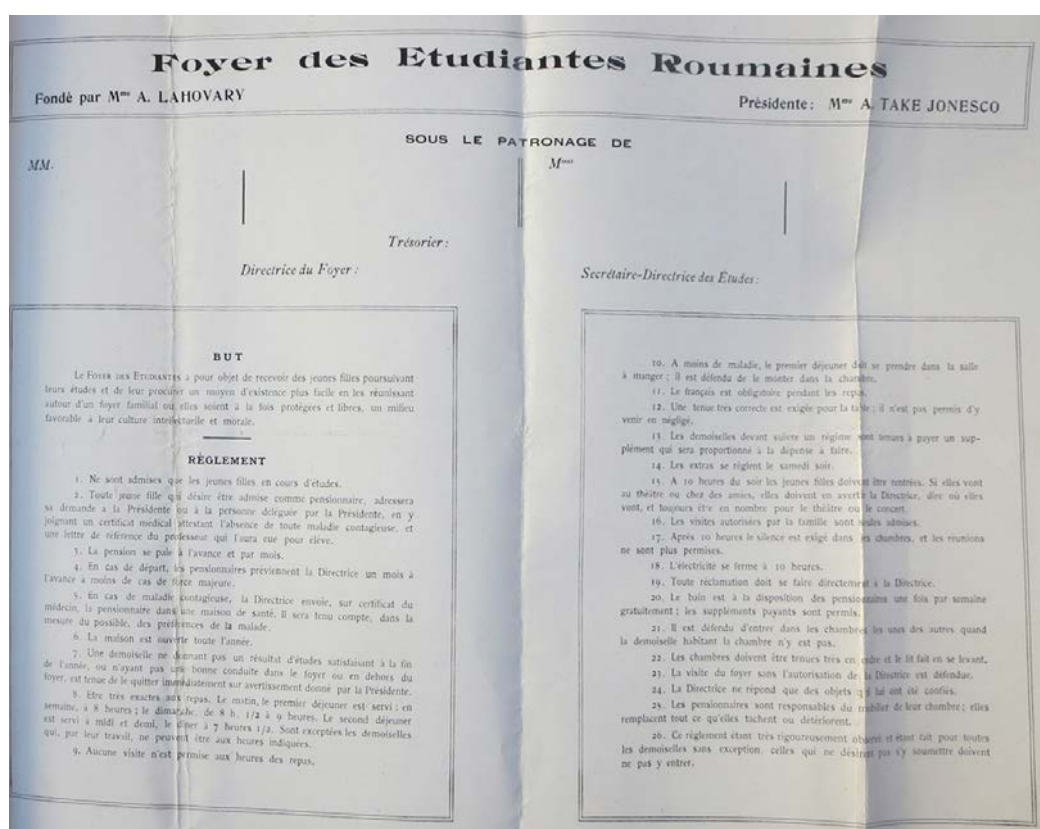
Mlle Petresco

Mlle Balanescu

28 171. — Trois jeunes filles roumaines portant les costumes
des pays de langue roumaine encore soumis au joug hongrois.
(Photo Manuel.)

14.

15.

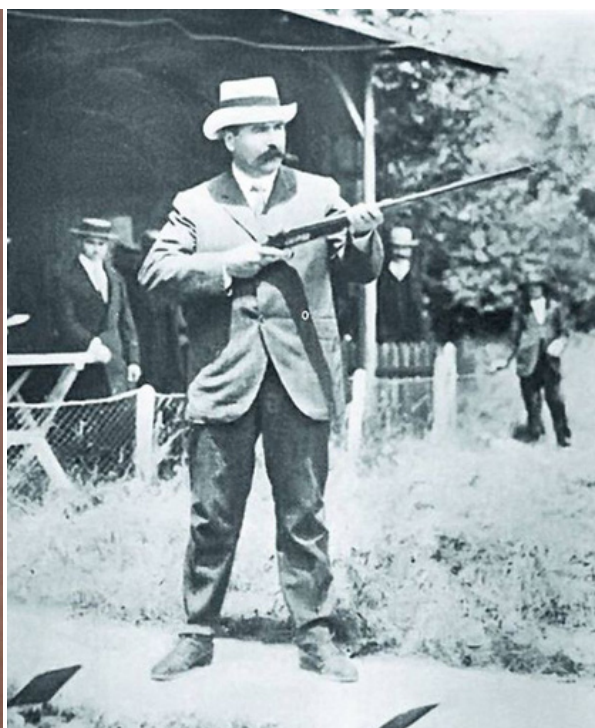
Planşa 6

16.

17.

18.

Planșa 7

19.

20.

21.

22.

Planșa 8